

Ev ve Okul Yaşantılarında Zorbalığa Etki Eden Faktörler: Bir Karma Yöntem Araştırması

Factors Affecting Bullying in Home and School Life: A Mixed Method Research

Hülya Kartal*

Yakup Balantekin**

Asude Bilgin***

Mehmet Soyuçok****

To cite this article/ Atf için:

Kartal, H., Balantekin, Y., Bilgin, A. ve Soyuçok, M. (2019). Ev ve okul yaşantılarında zorbalığa etki eden faktörler: Bir Karma Yöntem Araştırması. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi - Journal of Qualitative Research in Education*, 7(1), 50-85. doi:10.14689/issn.2148-2624.1.7c1s.3m

Öz. Bu çalışmada, niceliksel ve niteliksel yaklaşımlarla ortaokul öğrencilerinin ev ve okul yaşantılarında zorbalığa etki eden faktörlerin çok yönlü ve kapsamlı bir şekilde belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma karma yöntem desenlerinden açıklayıcı sıralı desen aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada çalışma grubu, karma yöntem araştırması tasarımlarında uygulanan sıralı karma yöntem örneğine (nicel-nitel) göre belirlenmiştir. Bu kapsamda Bursa merkezde bulunan ve basit tesadüfi örnekleme yöntemine göre seçilen on dokuz ortaokulün seçkisiz yöntemle belirlenen şubelerinde öğrenim gören 5. sınıf öğrencileri nicel verilerin toplanması için çalışma grubunu oluşturmaktadır. Nitel veriler anket sorularına verilen yanıtlardan zorbalığa uğradığı veya zorbalık yaptığı belirlenen öğrencilerden elde edilmiştir. Araştırma sonuçları, erkek öğrencilerin kızlara göre anlamlı düzeyde yüksek oranda zorbalık yaptığı ve zorbalığa uğradığını; öğrencilerin okul dışı etkinliklere katılım sıklığı ile zorbalıkta herhangi bir şekilde yer almama arasında pozitif bir ilişki olduğunu; öğrencilerin günlük bilgisayar veya video oyunlarını oynama süresi ile zorbalıkta yer alma durumları arasında negatif bir ilişki olduğunu; zorbalıkta herhangi bir şekilde yer alma ile arkadaşlık ilişkileri arasında negatif bir ilişki olduğunu; öğrencilerin zorbalıkta yer alma durumları ile kendilerine yönelik değerlendirmelerine ait puan ortalamaları arasında yüksek düzeyde negatif bir ilişki olduğunu; öğrencilerin sıklıkla fiziksel ve sözel zorbalığa uğradığını; zorbalık yapan öğrencilerin kendileriyle alay edildiği ve küfredildiği için zorbalık yaptığı; hem zorbalığa uğrayan hem de zorbalık yapan öğrencilerin zorbalığa uğradığında çoğunlukla ortamdan uzaklaştıkları ve zorbalığın çoğunlukla öğretmenlerin bulunmadığı yer ve zamanlarda yapıldığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Zorbalık, ortaokul, zorba, kurban, yaşam biçimi

Abstract. In this research, it was aimed to determine the factors affecting the bullying in secondary school students' home and school life in a multifaceted and comprehensive manner with qualitative and quantitative approaches. The study group of this research was determined according to sequential mixed method (quantitative-qualitative) sampling, one of the mixed method research designs. In this context, for collection of the quantitative data, fifth-grade students studying in randomly-selected classes at 19 secondary schools located in the centre of Bursa and chosen by the probability sampling method made up the study group. The qualitative data were obtained from the answers given to the survey questions by students determined to have been subjected to bullying or to have engaged in bullying. The research findings reveal that male students engaged in bullying or were subjected to bullying at a significantly higher rate than female students. There was a positive relation between the engagement of the students' in out of school activities and not participating in any kind of bullying situations. It was found that there was a negative relationship between playing daily video or computer games and participation in bullying situations. It was also found a negative relationship between friendship relations and being in bullying anyhow. There was a strong negative relation between the average points of self evaluation of students and participating in bullying situations. Students were frequently exposed to physical and verbal bullying; that students who engaged in bullying did so because they were themselves made fun of and sworn at; that when bullying took place, both students who were subjected to bullying and those who engaged in bullying generally moved away from the scene and that bullying was generally carried out in places where and at times when teachers were absent.

Keywords: Bullying, secondary school, bully, victim, lifestyle

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi: 14.04.2018

Düzeltilme Tarihi: 31.10.2018

Kabul Tarihi: 10.01.2019

* Sorumlu Yazar / Correspondence: Uludağ Üniversitesi, Bursa, Türkiye, e-mail: hkartal@uludag.edu.tr ORCID: 0000-0003-3732-7747

** Uludağ Üniversitesi, Bursa, Türkiye, e-mail: yakupbalan@gmail.com ORCID: 0000-0002-8684-3598

*** Uludağ Üniversitesi, Bursa, Türkiye, e-mail: asudebilgin@uludag.edu.tr ORCID: 0000-0001-8153-9080

**** Uludağ Üniversitesi, Bursa, Türkiye, e-mail: mehmetsoyucok1@gmail.com ORCID:0000-0001-8388-2130

Giriş

Zorbalık kişilerarası saldırganlığın özgün ve karmaşık bir biçimidir. Zaman içinde pek çok araştırmacı tarafından değişik biçimlerde tanımlanmıştır. Olweus (1993) zorbalığı “Bir ya da daha fazla öğrencinin diğerine yönelik tekrarlı olarak olumsuz davranışlar sergilemesi” biçiminde tanımlamıştır. Mayo Clinic (2001’den akt., Aleem, 2016) tarafından bir davranışın zorbalık sayılması için davranışın incitme veya rahatsız etme niyetiyle yapılması, bu davranışın tekrarlı olarak yapılması ve tarafların güçleri arasında bir dengesizlik bulunması gerektiği rapor edilmiştir. Carrera, DePalma ve Lameiras da (2011) çeşitli tanımların ortak noktalarını birleştirerek zorbalığın temel karakteristiklerini şu şekilde dile getirmişlerdir: a) Şiddet davranışlarının alt grubunda yer alır; b) Yönelildiği insana zararlı olacak çok çeşitli fiziksel, duygusal ve/veya sosyal olarak olumsuz davranışlar bir zaman sürecinde tekrarlı olarak gerçekleştirilir; c) Kasıtlı olarak gerçekleştirilir; d) Genel olarak bu davranışlar kurban tarafından kışkırtılmamıştır; e) Çoğunlukla tek bir kurbandan bahsedilmekle birlikte zorbalık bir kişi veya grup tarafından başlatılmış olabilir ve bu davranış bir veya daha çok kişiye zarar verebilir.

Tanımların hepsinde davranışın tekrarı üzerinde durulmasına karşın bazen tek bir zorbalık davranışı bile kurban için çok sarsıcı ve incitici olabilir. Öte yandan Olweus’un (1993) tanımında zorbanın niyetinden söz edilmemektedir. Diğer tanımların çoğunda zorbanın zarar verme niyeti vurgulanmaktadır. Niyet bir düşünce biçimidir ancak zorbalık bir davranıştır. Kötü niyeti olan birisi bunu davranışa dönüştürmezse zorbalık yapmış olmaz. Yine de kötü niyetin zorbalığın temel koşulu olduğunu öne sürmek mümkündür (Aleem, 2016).

Zorbalığın duygusal, fiziksel, sosyal pek çok çeşidi vardır. Zorbalık sırasındaki doğrudan ya da dolaylı olumsuz davranışlar vurma, tekmeleme, tehdit etme, alay etme, isim takma, dedikodu yayma, gruptan dışlama gibi davranışlardır. Zorbalık davranışları değişik işlevlere hizmet eder ve değişik ilişki örüntülerinde kendini ortaya koyar. Zorbalık sadece zorba ve kurban ilişkisinden ibaret değildir. Zorbalığı uyaran, körükleyen ya da bastıran sosyal bir ortamda gerçekleşen bir grup olgusudur (Olweus, 2001’den akt., Swearer ve Hymel, 2015).

Bu konuda yapılan çalışmaların çoğu okullarda çocuklar ve ergenlerle gerçekleştirilmiştir. Okul öncesi eğitim kurumlarında, işyerlerinde, hapisanede hatta ordu da yapılan çalışmalar da vardır (Salmivalli, 2009). Ancak bu çalışmada sözü edilen zorbalık okuldaki çocuklar arasında akran akarana gerçekleşen zorbalık davranışlarıdır.

Zorbalığa Etki Eden Değişkenler

Bronfenbrenner (1979) ekolojik sistem kuramında insan gelişiminin bireyler ve onların yaşadığı ev, okul, mahalle, kültür, toplum gibi pek çok sistem arasındaki karşılıklı etkileşim ile gerçekleştiğini öne sürmektedir. Bu doğrultuda zorbalığın, zorba ve kurbanın bireysel özelliklerinin bir sonucu değil, aileler, arkadaşlar, komşular, öğretmenler, medya, teknoloji gibi çevresel değişkenlerin etkileşiminin bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Bir başka ifadeyle zorbalık, sosyo-ekolojik bir ortamda, kurban ve zorba arasında gerçekleşen bir etkileşimdir. Bu etkileşim kurban ve zorbanın kişilik özellikleri, bu ikilinin etkileşimlerinin özelliği, arkadaşların, öğretmenlerin varlığı, okul ortamı ve sosyal normlar tarafından belirlenen dinamik bir süreçtir (Atlas ve Pepler, 1998’den akt., Aleem, 2016). Bu değişkenleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Bireysel özelliklerin etkisi

Bu değişkenler içinde ilk akla gelen bireysel özelliklerin etkisidir. Zorbalık genel olarak duygusuzluk, psikopatik eğilimler, erkeksi özelliklerin baskınlığı, anti sosyal kişilik özellikleri, arkadaş baskısına duyarlılık, kaygı ve depresyon ile ilişkilendirilmiştir. Kimi zorbalıların ise sosyal zekaları ve sosyal statüsü yüksek bulunmuştur. Böylece bazı araştırmacılar zorbalı sosyal olarak entegre ve sosyal marjinal zorbalı olarak ikiye ayırmışlardır (Swearer ve Hymel, 2015).

Kurban olmak ise genellikle fiziksel sağlığın zayıflığı, mutsuzluk, güvende hissetmeme, düşük akademik başarı, okuldan kaçma veya okulu bırakma gibi okula uyum sorunları yaşama ile ilişkili bulunmuştur. Yalnızlık, çekingenlik, kaygı, depresyon ve intihar eğilimi kurbanlarla ilişkili bulunan diğer özelliklerdir. Kurbanlar aynı zamanda çok hoşlanılmayan, kabul görmeyen, gruptan dışlanan kişilerdir. Ancak bu değişkenlerin zorba ya da kurban olma ile ilişkileri daha çok “yumurta ve tavuk” bilmecesindeki gibidir. Örneğin; davranış bozukluğu olan birisi akranlarına zorbalık yapmaya başlayabilir. Öte yandan zorbalık davranışını sosyal statüyü, popülerliği, kimi şeylere ulaşmayı kolaylaştırdığı için gerçekleştirmeye başlayan kişi bunu devam ettirir ve giderek diğer saldırgan davranışlarını da artırarak davranış bozukluğu belirtilerini göstermeye başlayabilir. Çekingen birisi zorbalık için kolay bir kurban olabilir öte yandan zorbalığa uğrayan birisi de giderek çekingenleşmeye başlar (Swearer ve Hymel, 2015).

2. Arkadaşların etkisi

Zorbalık davranışlarıyla ilintili diğer önemli değişkenlerden birisi arkadaşların etkisidir. Çocuklar ve gençler günlük yaşamlarının büyük kısmını evde, okulda, mahallede ya da son zamanlarda sosyal medyada arkadaşlarıyla geçirir. Ancak zorbalığı destekleyen akran normlarının da etkisiyle zorbalık ve kurban olma davranışları daha çok okulda gerçekleşir. Örneğin, saldırgan akranlarla birlikte olmak ve sınıf arkadaşlarıyla yaşanan kötü ilişkiler zorba olma ile ilişkili bulunmuştur (Swearer ve Hymel, 2015). Ancak bu çalışmaların ilişkisel nitelikte olduğu ve neden sonuç ilişkisini ortaya koymadığı hatırlanmalıdır. Belki de bu durum basitçe çocukların kendilerine benzeyen akranların yanında yer alma eğilimi ile açıklanabilecektir. Çeşitli çalışmalarda öğrencilere göre kurbanın zorbalığa uğramasının en önemli nedeni farklı, tuhaf, olağandan değişik olması olarak rapor edilmiştir. Bu nedenle ırksal ve etnik farklılıklar kurban olma nedeni olarak sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Benzer biçimde fiziksel çekiciliği olmayan, aşırı kilolu, fiziksel engeli olan veya okul başarısı düşük olanlar zorbalığa uğrama olasılığı yüksek kişilerdir (Thornberg, Halldin, Bolmsjö ve Petersson, 2013).

Gözlem sonuçları zorbalık olaylarının yaklaşık %85-88’inde ortalama iki-dört akranın izleyici olarak bulunduğunu ortaya koymaktadır. İzleyiciler genellikle zorbalığı engellemek yerine desteklemekle ilgilenirler. %54’ü pasif olarak izlerken, %21’i aktif olarak zorbalığa katılmakta, %25’i ise kurbanı yardım etmek için müdahalede bulunmaktadır (O’Connell, Pepler ve Craig, 1999; Pepler, Craig ve O’Connell, 2010). Öğrenci algılarına göre ise izleyicilerin %20’si zorbalığı yüreklendirirken, %7’si aktif olarak zorbalığa katılmaktadır. Öğrencilerin çoğunluğu kızlar olmak üzere sadece %17’si kurbanların yanında yer almaktadır (Salmivalli vd., 1996). Yaşları ilerledikçe izleyiciler giderek pasifleşmekte ve kurbanı korumaya yanaşmamaktadır (Marsh vd., 2011). Kurbanları savunanlar empatik (çoğunlukla kızlar), özyeterliliği güçlü, sosyal statüsü yüksek ve çekici olanlardır (Gini, Albiero, Benelli ve Altoè, 2007, 2008; Caravita, DiBlasio ve Salmivalli, 2009).

3. Okul ikliminin etkisi

Çocuklar ve ergenlerin günlük yaşamlarının çoğunu okulda geçirmesi nedeniyle zorbalık genellikle hep okul ortamında çalışılmıştır. Dolayısıyla da okulun olumlu ya da olumsuz ikliminin okuldaki zorbalığın sıklığını etkilemesi kaçınılmaz olan bir diğer değişkendir. Pek çok çalışmada zorba ve kurban düzeyinin yüksekliği uygun olmayan öğretmen tepkileriyle bağlantılı bulunmuştur (Bauman ve Del Rio, 2006). Öğretmenin öğrencileriyle ilişkisinin zayıf olması, destekleyici olmaması, okul etkinliklerinin yetersizliği uygun olmayan tepkiler arasındadır (Bacchini, Esposito ve Affuso, 2009; Barboza vd., 2009). Büyük olasılıkla öğrencilerin okul iklimi algısıyla zorba ve kurban olma sıklığı arasında iki yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Zorbalığın sıklığı okul iklimini olumsuzlaştıracığı gibi, olumsuz bir okul iklimi de zorbalığın sıklığını arttıracaktır.

4. Toplumsal çevrenin etkisi

Zorbalık tüm bu kişisel, ailesel ve okulla ilgili etkenlerin ötesinde daha geniş anlamda toplumsal çevreden de etkilenir. Güvenli olmayan bir mahalle ve yoksulluk sıklıkla zorbalıkla ilişkili bulunmuştur (White ve Mason, 2012). Saldırgan davranışların model alındığı çevrelerde zorbalığın arttığını ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır (Barboza vd., 2009). Televizyon ve video oyunlarında izlenen saldırganlığın zorbalıkla ilişkisine dikkat çeken çalışmalar vardır (Olson vd., 2009). Ancak bu çalışmalarda da neden sonuç ilişkisi net değildir. Araştırma bulgularına göre zorbalık ya da diğer saldırganlık içeren davranışlara maruz kalanların, zorbalığın kabul edilebilir olduğunu açık ya da örtülü biçimde gösteren ve/veya bu davranışları ödüllendiren yetişkinlerle etkileşimde bulunanların, erkeksi normlar ve homofobik düşüncenin baskın olduğu kültürel çevrelerde yetişenlerin zorbalık davranışını gösterme olasılıkları yüksektir (Swearer, Wang, Berry ve Myers, 2014).

Zorbalığın Yaygınlığı

UNESCO'nun 2011 Global Education Digest (Küresel Eğitim Özeti) raporunda dünyada öğrencilerin %20'sinin zorbalığa uğradığı bildirilmiştir. İlk ve ortaokullarda toplam 1.23 milyar öğrenci olduğu ve bunun %20'sinin de 246 milyon olduğu hesap edilmiştir. Bir başka ifadeyle her yıl 246 milyon çocuk ve ergenin zorbalığın herhangi bir biçiminden etkilendiği tahmin edilmektedir.

Zorbalık okul öncesi bakım ve/veya eğitim kurumlarında başlamaktadır. Türkiye'de çocukluk yıllarında yaşanan zorbalık için sınırlı sayıda çalışma vardır. Bu konuda yapılmış en kapsamlı çalışmalardan birinde Pişkin (2010) 4-8 sınıf aralığında toplam 1154 öğrenci ile çalışarak %35,1'inin "kurban", %30,2'sinin "zorba", %6,2'sinin ise "hem zorba hem de kurban" olduğunu rapor etmiştir.

Kartal ve Bilgin'in (2012) çalışmasında 4-8. sınıflarında öğrenim gören 688 öğrencinin yalnızca ¼'ü zorbalıkta zorba veya kurban olarak yer almadığını bildirmiştir. Cinsiyet açısından kızların erkek öğrencilerden daha fazla oranda zorbalığa uğradığını bildirdiği görülmektedir.

Fekkes ve arkadaşları (2006) zorbalık kurbanlarının diğer çocuklara kıyasla psikosomatik ve psikososyal problem yaşama olasılıklarının çok daha yüksek olduğuna dikkat çekmişlerdir. Zorbalığa maruz kalma yetişkinlikte de etkili olabilecek psikolojik baskı, psikosomatik hastalıklar, fiziksel rahatsızlıklar, intihara dek gidebilen depresyon, sosyal uyumda bozulma, sosyal izolasyon ve madde kullanımı ile ilişkili bulunmuştur. Zorbalık hem kurbanlar hem de zorbaların akademik başarısını, olumlu sosyal becerilerini ve psikolojik iyi oluşlarını etkiler (Arnarsson ve Bjarnason, 2018). O halde zorbalığın okul yıllarındaki travmatik etkisi yaşam boyu devam ederek toplum sağlığını da olumsuz

yönde etkileyebilmektedir. Bu nedenle okul ortamında zorbalık çok dikkate alınması gereken bir kamu sağlık sorunudur. Zira çocuk bu çevre üzerinde hiçbir kontrole sahip değildir (Craig vd., 2009).

Türkiye’de zorbalıkla ilgili çalışmalar son yıllarda artmakla birlikte elde edilen veriler genel resmi görmek için yeterli değildir. Çalışmaların çoğu büyük kentlerde ve küçük örneklem gruplarıyla yapılmıştır. Bu konuda yeterli veriye sahip olunmaması yasal, politik ve uygulamalı çözüm üretmenin önündeki en önemli engellerden birisidir. Bu bağlamda mevcut araştırmada ortaokul öğrencilerinin ev ve okul yaşantılarında zorbalığa etki eden faktörler incelenmiştir. Karma yöntem desenlerinden açılımlı sıralı desen aracılığıyla yürütülen bu araştırma iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada *Çocukların Yaşam Biçimi ve Okul Performansı Öğrenci Anketi* aracılığıyla zorbalığın yaygınlığı, cinsiyet, okul dışı etkinliklere katılım, günlük bilgisayar veya video oyunu oynama ve televizyon seyretme süresi, tenefüste arkadaşlarla oynama ve öğrencinin kendini değerlendirmesi ile zorbalık arasındaki ilişki belirlenmiştir. İkinci aşamada ise ankette “Diğer çocuklar tarafından zorbalığa uğruyorum.” ve ‘Diğer çocuklara zorbalık yaparım.’ maddelerine “sık sık” veya “her zaman veya hemen hemen her gün” değerlendirmesini yapan öğrencilerle görüşme yoluyla zorbalık esnasında yaşananlar ayrıntılı olarak tespit edilmiştir. Böylelikle niceliksel ve niteliksel yaklaşımlarla ortaokul öğrencilerinin ev ve okul yaşantılarında zorbalığa etki eden faktörlerin çok yönlü ve kapsamlı bir şekilde belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu genel amaç doğrultusunda araştırmanın nicel ve nitel verileri ile şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Öğrenciler arasında zorbalığın yaygınlığı hangi düzeydedir?
2. Cinsiyet, okul dışı etkinliklere katılma, günlük bilgisayar veya video oyunu oynama ve televizyon seyretme süresi, tenefüste arkadaşlarıyla oynama ve öğrencinin kendini değerlendirmesi ile zorbalık arasında ilişki var mıdır?
3. Sınıf düzeyine göre zorbalıkta yer alma bakımından farklılık var mıdır?
4. Zorbalığa uğrandığında neler yapılmaktadır?
5. Zorbalık türleri nelerdir?
6. Zorbalık davranışları hangi sıklıkla tekrarlanmaktadır?
7. Zorbalık kimlere anlatılmaktadır?
8. Zorbalığa ne şekilde tepki verilmektedir?
9. Zorbalık nerelerde yaşanmaktadır?
10. Zorbalık yapıldığında öğretmen var mıdır?

Yöntem

Araştırma Deseni

Bu araştırma, karma yöntem desenlerinden açılımlı sıralı desen aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Sosyal bilim araştırmalarında karma yöntem, nicel ve nitel araştırma yöntem, yaklaşım ve kavramlarını tek bir çalışmayla birleştiren bir teknik olarak tanımlanmaktadır (Johnson ve Onwuegbuzie, 2004). Başka bir ifadeyle karma yöntem araştırması, tek bir araştırma projesinde nitel ve nicel verilerin kullanılmasını içermekte olup (Halcomb ve Hickman, 2015) yöntemin temel varsayımı, niteliksel ve niceliksel yaklaşımların bir arada kullanılmasının bir araştırma problemini her iki yaklaşımın yalnız kullanılmasından daha kapsamlı açıklaması olarak ifade edilebilir (Creswell, 2014). Bu araştırmada uygulanan açılımlı sıralı desende araştırma problemi ile ilgili olarak öncelikle nicel veriler toplanmakta ardından nitel veriler toplanmaktadır (Creswell ve Clark, 2015).

Çalışma Grubu

Bu çalışmada çalışma grubu, karma yöntem araştırması tasarımlarında uygulanan sıralı karma yöntem örnekleme (nicel-nitel) göre belirlenmiştir. Bu örnekleme türü, karma metodun uygulandığı araştırmalarda en yaygın olan örnekleme türüdür (Teddlie ve Yu, 2007). Bu teknikte nicel aşamadaki örnekleme, daha sonraki nitel aşamada örnekleme tespit etmek için belirleyici olmaktadır (Baki ve Gökçek, 2012). Verilerin analizinden önceki aşamada araştırma sonuçları hakkında en iyi veriyi sağlayacak katılımcılar seçilmektedir. Bu sayede araştırmanın ilk aşamasında toplanan veriler, bir sonraki aşamada verilerin toplanmasına katkı sağlamaktadır (Driscoll, Yeboah, Salib ve Rupert, 2007; 21). Karma yöntem örnekleme stratejilerinde hem olasılıklı örnekleme hem de amaçlı örnekleme teknikleri uygulanarak araştırma için gerekli birim veya olayların belirlenmesi sağlanmaktadır (Baki ve Gökçek, 2012).

Bu kapsamda Bursa merkezde bulunan ve basit seçkisiz örnekleme yöntemine göre seçilen on dokuz ortaokulda öğrenim gören 5. sınıf öğrencileri nicel verilerin toplanması için çalışma grubunu oluşturmaktadır. Nicel veriler bu ortaokullarda bulunan 5. sınıf şubelerinden seçkisiz olarak belirlenmiş şubelerde öğrenim gören öğrencilerden toplanmıştır. Nitel veriler ise amaçlı örnekleme yöntemine göre anket formunu tamamlayan öğrencilerden sorulara verdikleri yanıtlar ışığında zorbalığa uğradığını veya zorbalık yaptığını belirten öğrencilerden oluşmaktadır. Çalışma grubuna ilişkin veriler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1.
Çalışma Grubu

OKUL KODU	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
Toplam 5. Sınıf Şubesi	7	11	11	9	5	18	15	8	15	5
Okuldaki 5. Sınıf Öğrenci Sayısı	237	449	345	283	169	606	601	262	79	79
Uygulama Yapılan Şube Sayısı	3	4	4	3	3	4	4	4	3	3
Şubelerdeki Öğrenci Sayısı	101	170	123	92	104	137	160	157	99	86
Uygulama Yapılan Öğrenci Sayısı	92	165	108	87	95	120	151	125	79	79
Zorbalığa Uğradığını Belirten Öğrenci Sayısı	7	13	6	5	13	-	4	7	10	9
Zorbalık Yaptığını Belirten Öğrenci Sayısı	2	2	6	3	5	-	-	12	4	-
OKUL KODU	K	L	M	N	O	P	R	S	T	TOPLAM
Toplam 5. Sınıf Şubesi	14	13	9	5	3	11	4	17	7	187
Okuldaki 5. Sınıf Öğrenci Sayısı	442	433	229	128	143	239	86	400	181	5391
Uygulama Yapılan Şube Sayısı	3	3	3	3	3	3	3	10	3	69
Şubelerdeki Öğrenci Sayısı	94	95	81	82	61	66	63	250	92	2113
Uygulama Yapılan Öğrenci Sayısı	93	93	72	32	44	57	61	184	86	1823
Zorbalığa Uğradığını Belirten Öğrenci Sayısı	2	-	9	-	-	3	11	-	6	105
Zorbalık Yaptığını Belirten Öğrenci Sayısı	-	-	1	-	-	3	1	-	2	41

Tablo 1’de görüldüğü gibi araştırma anketi toplam 19 okul ve 69 şubede öğrenim gören 1823 öğrenciye uygulanmıştır. Öğrencilerin 799’u (%44) kız, 1024’ü (%56) ise erkektir. 14 okuldan 105

öğrenci zorbalığa uğradığını; 11 okuldan 41 öğrenci zorbalık yaptığını belirtmiştir. Zorbalığa uğradığını belirten öğrencilerden 103'ü ve zorbalık yaptığını belirten öğrencilerden ise 38 ile görüşme yapılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın nicel verileri Kontak (2016) tarafından geliştirilen ve araştırmacılar tarafından Türkçeye uyarlanan *Çocukların Yaşam Biçimi ve Okul Performansı Öğrenci Anketi (2003 Children's Lifestyle and School Performance Student Survey)* aracılığıyla toplanmıştır. Öğrencilerin okul içinde ve dışında katıldıkları etkinlikleri, kendileri ile ilgili düşüncelerini ve arkadaşlarıyla olan ilişkilerini öğrencinin gözüyle belirlemek amacıyla hazırlanan *Çocukların Yaşam Biçimi ve Okul Performansı Öğrenci Anketi* iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm olan 'Yer Aldığım/Katıldığım Etkinlikler' başlığı altında iki alt bölüm ve bölümlere ait toplam 9 soru bulunmaktadır. İkinci bölüm olan 'Arkadaşlarım' başlığı altında ise on dört soru yer almaktadır. Anket, optik form biçiminde düzenlenmiş olup formlar optik form okuma cihazında okutulmuş veriler elde edilmiştir. Ankette; 'Okul saatleri dışında resim, tiyatro, müzik gibi dersler almak veya bu gruplara katılmak', 'Sınıfınızda kimlerden hoşlanırsınız?', 'Bilgisayar veya video oyunları oynamak', 'Teneffüste genellikle kiminle oynarsınız?', 'Hiç arkadaşım yokmuş gibi hissediyorum.', 'Diğer çocuklar tarafından zorbalığa uğruyorum.' ve 'Diğer çocuklara zorbalık yaparım.' şeklinde öğrencilerin zorbalık ile ilişkisini ortaya koymaya yönelik maddeler yer almaktadır. Bu çalışmada öğrencilerin akademik başarılarına yönelik herhangi bir veri toplanmamıştır.

Öğrenci görüşme formları. Nitel verileri toplamak amacıyla araştırmacılar tarafından alanyazın incelemesiyle (Mishna, 2004; Topçu ve Erdur Baker, 2016; Salmivalli, 2010) görüşme formları yapılandırılmış biçimde, konu alanında araştırma yapmış iki öğretim üyesi ve iki rehber öğretmenin görüşleri alınarak okul zorbalığının bileşenlerini yansıtacak şekilde hazırlanmıştır. Bu bileşenler arasında zorbalığı yapan ve zorbalığa uğrayanların cinsiyet ve sınıf düzeyleri, zorbalığın yaşandığı yerler, zorbalığa verilen tepkiler ile öğretmenlerin zorbalıkta ne şekilde sorumluluk aldığı yer almaktadır. Zorbalığa uğrayan ve zorbalık yapan öğrencilere yönelik hazırlanan görüşme formu toplam on bir sorudan oluşmaktadır. Zorbalığa uğrayan öğrenciler için hazırlanan görüşme formunda 'Zorbalık yapan sana ne yaptı veya ne söyledi?', 'Kendini iyi hissetmek için bir şeyler yapmayı denedin mi?' gibi zorbalık davranışlarını ve öğrencilerin bu durumda verdikleri tepkilerinin açığa çıkarılmasının amaçlandığı sorular yer almaktadır. Zorbalık yapan öğrencilere yönelik hazırlanan görüşme formunda ise 'Zorbalık yaptığın kişi/lere neden böyle davrandın?', 'Zorbalık yaptığında kendini nasıl hissediyorsun?' gibi zorbalık davranışlarının nedenlerini ve bunu yapan öğrencilerin duygularının açığa çıkarılmasının amaçlandığı sorular yer almaktadır.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın nicel verileri 2016-2017 eğitim-öğretim yılının Nisan ayında araştırmacılar tarafından ders saatleri içinde gerekli izinler Bursa İl Milli Eğitim Müdürlüğünden alınarak toplanmıştır. Optik form biçiminde hazırlanan *Çocukların Yaşam Biçimi ve Okul Performansı Öğrenci Anketi*'nden her öğrenciye birer tane verilecek şekilde anketler poşetlenmiş ve sınıf ortamında öğrencilere dağıtılmıştır. Anket sınıf ortamında öğrenciler tarafından tamamlanmıştır.

Görüşme yöntemiyle toplanan nitel veriler ise 2016-2017 eğitim-öğretim yılının Mayıs ayında okul rehber öğretmenleri tarafından rehberlik saatleri içinde öğrencilerle yüz yüze görüşme yapmak

suretiyle toplanmıştır. Araştırma izni vermeye yetkili merciinin talebi ve öğrencilerin okul rehber öğretmenine daha içten yanıtlar verecekleri düşünülerek görüşmeler rehber öğretmenler tarafından yapılmıştır. Bir görüşme yaklaşık 10-15 dakika sürmüştür. Öğrencilerin verdikleri yanıtlar rehber öğretmenler tarafından görüşme formuna işlenmiştir.

Araştırmacının Rolü

Araştırmanın nicel verileri araştırmacılar tarafından sınıf ortamında öğrencilerden toplanmıştır. Veri toplama sürecinde araştırmaya katılan öğrencilere akran zorbalığı ve etkileri ile araştırmanın önemi hakkında araştırmacılar tarafından açıklama yapılmış ve öğrencilerin tüm sorularına içtenlikle yanıt verilmiştir. Ayrıca öğrencilere anket hakkında gerekli açıklamalar yapılmış ve sorulara nasıl yanıt verileceği hakkında açıklamalar yapılmıştır. Zorbalıkta zorba veya kurban olarak yer aldığını doğrudan ifade etmek özellikle de duygusal ve toplumsal açıdan hiç kolay bir şey değildir. Zorbalıkta bir tarafta biri/leri/ni üzen, canını acıtan bireyler, diğer tarafta üzülen, canı acıyan bireyler bulunmaktadır. Okullardaki rehber öğretmenler aynı zamanda zorbalık ve benzeri istenmeyen durumların hem azaltılmasında hem de önlenmesinde anahtar rol oynamaktadır. Zorbalıkla karşı karşıya kalındığında hem öğrencilerin hem de öğretmen ve idarecilerin başvurduğu/yardım aldığı kişiler arasında ilk sırada rehber öğretmenler yer almaktadır. Bu nedenlerle görüşmelerin zorbalığa uğrayan ve zorbalık yapan öğrencilerin tanıdığı rehber öğretmenler tarafından yapılması için okul idarelerinden destek alınmıştır. Araştırmacılar rehber öğretmenlere araştırmanın amacı, görüşmenin içeriği hakkında bilgi vermiştir.

Verilerin Analizi

Anketler optik form cihazında okutularak Microsoft Excel programına oradan da SPSS programına aktarılmıştır. Nicel verilerle frekans ve yüzde hesaplamaları, pearson korelasyon testi ve ki kare testi; nitel verilerle betimsel analiz ve içerik analizi yapılmıştır. Betimsel analizde elde edilen veriler daha derin bir işleme tabi tutularak içerik analizi yoluyla farkedilmeyen kavram ve temalara ulaşılmıştır. Katılımcıların sorulara vermiş oldukları yanıtlar önce temalar altında gruplandırılmış ardından ortaya çıkan temalar etkileşimli bir biçimde yorumlanarak yeni kavramlara ulaşılmıştır. Araştırmada inandırıcılığı sağlamak için ayrıntılı bilgilere ulaşmak amacıyla derin odaklı sorulara yer verilmiş, görüşmeler öğrencilerin öğretmenleri tarafından yapılmış ve katılımcılardan teyit alınmıştır; aktarılabilirliği sağlamak için nitel verileri amaçlı örnekleme yöntemine göre toplanmış, ayrıntılı betimlemeler yapılmış ve tutarlığı sağlamak için araştırmacıların rolü belirlenmiş ve araştırmanın tüm aşamalarında araştırmacılar rolüne uygun hareket etmiştir.

Bulgular

Çocukların Yaşam Biçimi ve Okul Performansı Öğrenci Anketi'ne ilişkin bulgular öğrencilerin cinsiyet değişkenine göre anket sorularına verdikleri yanıtların değerlendirilmesi; öğrencilerin cinsiyet, etkinliklere katılma, arkadaşlık ilişkileri, kendilerini nasıl hissettikleri ve zorbalıkta yer alma durumları arasındaki ilişkinin tespit edilmesi olmak üzere üç başlık altında sunulmuştur.

Cinsiyet ve Zorbalıkta Yer Alma Durumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Öğrencilerin zorbalık durumları belirlenirken 'Diğer çocuklar tarafından zorbalığa uğruyorum.' sorusuna 'Sık sık' veya 'Her zaman veya hemen hemen her gün' yanıtını verenler 'Kurban'; 'Diğer

çocuklara zorbalık yaparım.’ sorusuna ‘Sık sık’ veya ‘Her zaman veya hemen hemen her gün’ yanıtını verenler ‘Zorba’; bu iki soruya birden ‘Sık sık’ veya ‘Her zaman veya hemen hemen her gün yanıtını verenler ‘Zorba/Kurban’ ve iki soruya “Asla veya hemen hemen hiçbir zaman” veya “bazen” yanıtını veren öğrenciler ise ‘Seyirci’ olarak sınıflandırılmıştır.

Tablo 2.

Öğrencilerin Cinsiyet ve Zorbalık Durumları

Cinsiyet	N	Seyirci	Zorba	Mağdur	Zorba/Mağdur	p
Kız	778	723	7	37	11	,000
		% 92,9	% 0,9	% 4,8	% 1,4	
Erkek	980	843	25	96	16	
		% 86	% 2,6	% 9,8	% 1,6	
Toplam	1758	1566	32	133	27	
		% 89,1	% 1,8	% 7,6	% 5	

Tablo 2 incelendiğinde, araştırmaya katılan 5. sınıf öğrencilerinin büyük çoğunluğunun zorbalıkta doğrudan yer almağı görülmektedir. Bununla birlikte zorbalıkta yer alma oranları arasında en yüksek oranda (%9,8) zorbalığa uğramanın olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin cinsiyet ve zorbalık durumları arasında ilişki olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan Ki Kare testi sonuçları, cinsiyet ve zorbalık durumları arasında ilişki olduğunu göstermektedir. Kız öğrenciler seyirci kategorisinde (%92,9) erkek öğrencilere (%86) oranla daha fazla iken zorbalıkta yer alma kategorilerinde ise erkek öğrencilere oranla daha az yer aldığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle erkek öğrenciler, kız öğrencilere göre hem anlamlı düzeyde yüksek oranda zorbalık yapmakta hem de zorbalığa uğramaktadır.

Öğrencilerin Etkinliklere Katılım Bölümü Verilerinin Değerlendirilmesi

Bu bölüm, öğrencilerin güz yarıyılında okul dışındaki zamanlarda katıldıkları etkinlikleri ve sıklıklarını tespit etmeye yönelik yedi maddeden oluşmaktadır. Bahsedilen maddelere öğrencilerin verdikleri yanıtların madde ortalamaları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 3.

Öğrencilerin Zorbalık Durumlarına Göre Anketin Birinci Bölüm Madde Ortalamaları

		Seyirci	Zorba	Mağdur	Zorba/Mağdur
Yanınızda size yol gösteren olmadan spor veya fiziksel etkinlik yapmak	Kız	2,35	2,57	2,69	2,91
	Erkek	2,65	2,00	2,75	2,63
Beden Eğitimi dersi dışında bir öğretici veya antrenörle spor yapmak	Kız	1,65	1,86	1,69	1,55
	Erkek	2,18	2,24	2,25	2,29
Okul saatleri dışında resim, tiyatro, müzik gibi dersler almak veya bu gruplara katılmak	Kız	1,62	1,86	1,60	1,55
	Erkek	1,51	1,92	1,66	1,80
Eğlenme amaçlı okumak	Kız	2,92	3,00	3,11	3,09
	Erkek	2,74	2,25	2,52	2,36
Toplam	Kız	8,58	9,29	9,10	9,10
	Erkek	9,10	8,28	9,03	9,43

Not 1: Birinci bölüm madde ortalamaları minimum 1, maksimum 4 olabilir. Maddelerin puan ortalamasının artması olumlu özelliklerin de arttığını göstermektedir.

Anketin *birinci bölümünde* öğrencilerden güz yarıyılında okulda olmadığı zamanlarda katıldığı etkinlikleri düşünmeleri istenmiştir. Bulgular incelendiğinde, zorbalıkta yer almaları bakımından tüm gruplarda puan ortalamalarının birbirine çok yakın olduğu görülmektedir. Puan ortalamaları 8.28-9.43 arasında değişmektedir. En yüksek puan ortalaması (9,43) hem zorbalık yapan hem de zorbalığa uğrayan erkek öğrencilere, en düşük puan ortalaması (8.58) ise zorbalıkta herhangi bir şekilde yer almayan kız öğrencilere aittir. Zorbalıkta yer alma durumlarına göre öğrencilerin etkinliklere katılımları incelendiğinde;

Bir yol gösteren olmadan spor veya fiziksel etkinliklere en sıklıkla hem zorbalığa uğrayan hem de zorbalık yapan kız öğrencilerin katıldığı; en az sıklıkla ise zorbalık yapan erkek öğrencilerin katıldığı; Beden Eğitimi dersi dışında bir öğretici veya antrenörle spor yapma sıklıklarının özellikle de kız öğrenciler arasında tüm gruplarda çok düşük olduğu (1.55-1.89); Okul saatleri dışında resim, tiyatro, müzik gibi dersler alma veya bu gruplara katılma sıklıklarının tüm gruplarda çok düşük olduğu ve en düşük sıklıkla zorbalıkta herhangi bir şekilde yer almayan erkek öğrencilerin bu tür faaliyetlere katıldığı görülmektedir.

Tüm gruplarda kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre daha sıklıkla eğlenme amaçlı okuduğu ve en yüksek sıklıkla zorbalığa uğrayan kız öğrencilerin eğlenme amaçlı okuduğu görülmektedir. Ayrıca zorbalıkta yer alma ile ortaokul öğrencilerinin okul dışı etkinliklerine katılım puan ortalamaları arasında negatif (N=1671; Anlamlılık= ,037; Korelasyon= ,051; p<0.05) bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Kısaca zorbalıkta herhangi bir şekilde yer alan öğrenciler, zorbalıkta herhangi bir şekilde yer almayan öğrencilere göre okul dışı etkinliklerde daha az sıklıkla yer almaktadır. Bu durum aynı zamanda zorbalıkta herhangi bir şekilde yer almanın öğrencilerin okul dışı etkinliklere katılımını olumsuz yönde etkilediğini göstermektedir.

‘Okul Saati Dışında Yapılan Etkinlikler’ Bölümü Verilerinin Değerlendirilmesi

Anketin *ikinci bölümü* öğrencilerin güz yarıyılında okul saatleri dışında, her gün ortalama olarak ne kadar süre bilgisayar veya video oyunları oynama ve televizyon izleme sürelerini belirlemeye yönelik iki maddeden oluşmaktadır.

Tablo 4.

Öğrencilerin Zorbalık Durumlarına Göre Anketin İkinci Bölüm Madde Ortalamaları

		Seyirci	Zorba	Mağdur	Zorba/Mağdur
Bilgisayar veya video oyunları oynamak (günlük)	Kız	4,47	4,57	4,47	4,45
	Erkek	3,92	4,04	3,86	3,00
Televizyon izlemek (günlük)	Kız	3,76	3,14	3,84	3,36
	Erkek	3,85	3,58	3,74	3,54
Toplam	Kız	8,23	7,71	8,31	7,82
	Erkek	7,78	7,58	7,61	6,62

Not 2: İkinci bölüm madde ortalamaları minimum 1, maksimum 5 olabilir. Maddelerin puan ortalamasının artması olumlu özelliklerin de arttığını göstermektedir.

Bu bölüme yönelik öğrenci puan ortalamaları incelendiğinde, en az bilgisayar/video oyunu oynayan ve televizyon seyredenlerin (8.31) zorbalığa uğrayan kız öğrenciler olduğu, en fazla bilgisayar/video oyunu oynayan ve televizyon seyredenlerin (6.62) hem zorbalığa uğrayan hem de zorbalık yapan

zorba/mağdur erkek öğrenciler olduğu görülmektedir. Ayrıca öğrencilerin zorbalıkta herhangi bir şekilde yer almaları ile günlük bilgisayar veya video oyunları oynama sürelerinin puan ortalamaları arasında negatif ilişki olduğu (N= 1780; Anlamlılık= ,013; Korelasyon= -,059; p< 0.05) belirlenmiştir.

Bu sonuç, zorbalıkta herhangi bir şekilde yer alan öğrencilerin, günlük bilgisayar veya video oyunlarını zorbalıkta herhangi bir şekilde yer almayan öğrencilere göre daha sıklıkla oynadıklarını göstermektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin günlük televizyon seyretme sürelerinin puan ortalamaları ile zorbalıkta yer alma veya almamaları arasında ise herhangi bir ilişki bulunmamaktadır. Bir başka ifadeyle araştırma grubunda yer alan öğrenciler için zorbalıkta yer alıp almama durumu televizyon izleme süresi üzerine etki etmemektedir.

‘Arkadaşlarım’ Bölümü Verilerinin Değerlendirilmesi

Bu bölüm öğrencilerin sınıfta kimlerden hoşlandıkları, teneffüste kimlerle oynadıkları ve sıklıkla kimlerle zaman geçirdiklerini belirlemeye yönelik seçenek sayıları birbirinden farklı üç maddeden oluşmaktadır.

Tablo 5.

Öğrencilerin Zorbalık Durumlarına Göre Öğrenci Anketinin Üçüncü Bölüm Madde Ortalamaları

		Seyirci	Zorba	Mağdur	Zorba/Mağdur
Sınıfta kimlerden hoşlanırsın?	Kız	3,18	2,71	2,78	2,82
	Erkek	3,31	2,67	2,89	3,06
Teneffüste genellikle kimlerle oynarsın?	Kız	2,61	2,71	2,43	2,45
	Erkek	2,69	2,54	2,38	2,5
Arkadaşlarıyla hangi sıklıkta birlikte olursun?	Kız	3,74	4	3,43	3,18
	Erkek	3,86	3,56	3,47	3,37
Toplam	Kız	9,53	9,43	8,65	8,45
	Erkek	9,86	8,79	8,77	8,94

Not 3: Üçüncü bölümde öğrencilerin “sınıfta hoşlandığı kişileri” ölçeği madde ortalaması; minimum 1, maksimum 4, “teneffüste oynadığı kişileri” ölçeği madde ortalaması; minimum 1, maksimum 3, “arkadaşlarıyla birlikte olma” durumunu ölçeği madde ortalaması; minimum 1, maksimum 5 olabilir. Maddelerin puan ortalamasının artması olumlu özelliklerin de arttığını göstermektedir.

Bu bölüme yönelik öğrenci puan ortalamalarının zorbalıkta yer alma durumları bakımından birbirine yakın olduğu belirlenmiştir. En yüksek puan ortalamasının 9.86 ile zorbalıkta hiçbir şekilde yer almayan öğrencilere, en düşük puan ortalamasının ise 8.45 ile hem zorbalık yapan hem de zorbalığa uğrayan zorba/mağdur kız öğrencilere aittir. Bir başka ifade ile zorbalığa uğrama öğrencilerin arkadaşlık ilişkilerini olumsuz şekilde etkilemektedir. Bu sonuçlar pearson korelasyon analizinde de doğrulanmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin zorbalıkta yer alması ile arkadaşlık bölümü puan ortalamaları arasında negatif bir ilişki (N= 1752; Anlamlılık= ,000; Korelasyon= -,139; p< 0.01) olduğu belirlenmiştir.

‘Öğrenciyi En İyi Anlatan Durumlar’ Bölümü Verilerinin Değerlendirilmesi

Anketin *dördüncü bölümü*, öğrencilerin kendilerini en iyi anlatan durumları belirlemeye yönelik on bir maddeden oluşmaktadır.

Tablo 6.

Öğrencilerin Zorbalık Durumlarına Göre Öğrenci Anketinin Dördüncü Bölüm Madde Ortalamaları

		Seyirci	Zorba	Mağdur	Zorba/Mağdur
Hiç arkadaşım yokmuş gibi hissediyorum	Kız	3,53	3,43	2,73	3,36
	Erkek	3,62	3,42	3,07	2,88
Geleceğimin iyi olacağını düşünmüyorum	Kız	2,86	1,29	3,05	2,82
	Erkek	2,68	2,33	2,44	2,50
Dünyaya ve olaylara bakış açımdan hoşlanmıyorum	Kız	2,58	2,29	2,59	2,18
	Erkek	2,60	2,09	2,40	1,94
Kendimden hoşlanıyorum	Kız	3,09	3,86	2,49	2,64
	Erkek	3,04	3,00	2,91	2,31
Mutsuz ve üzgün hissediyorum	Kız	3,23	3,00	2,33	3,09
	Erkek	3,32	2,72	2,60	2,88
Epeyce/bayağı endişeliyim	Kız	3,30	3,50	2,92	2,40
	Erkek	3,37	2,96	2,91	2,44
Çok ağlarım	Kız	3,13	2,86	2,47	2,36
	Erkek	3,44	3,00	3,10	2,63
Fiziksel kavgalara karışırım	Kız	3,75	2,50	3,51	2,27
	Erkek	3,52	2,22	3,06	2,26
Diğer çocuklar bana zorbalık yapıyor	Kız	3,77	3,71	1,62	1,27
	Erkek	3,67	3,52	1,66	1,31
Diğer çocuklara zorbalık yaparım	Kız	3,96	1,57	3,81	1,09
	Erkek	3,90	1,60	3,78	1,44
Dikkatini toplamakta güçlük çekiyorum	Kız	3,11	2,86	2,81	1,90
	Erkek	3,12	2,68	2,61	2,60
Toplam	Kız	36,34	28,00	30,32	26,00
	Erkek	36,28	29,95	30,48	25,50

Not 4: Dördüncü bölüm madde ortalamaları minimum 1, maksimum 4 olabilir. Maddelerin puan ortalamasının artması olumlu özelliklerin de arttığını göstermektedir.

Bu bölüme yönelik öğrenci puan ortalamaları incelendiğinde, zorbalıkta yer almaları bakımından grupların puan ortalamaları arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Puan ortalamaları 25.50-36.34 arasında değişmektedir. En yüksek puan ortalaması (36.34) zorbalıkta hiçbir şekilde yer almayan kız öğrencilere, en düşük puan ortalaması (25.50) ise hem zorbalık yapan hem de zorbalığa uğrayan zorba/kurban olan erkek öğrencilere aittir. Puan ortalamasının yüksek olması araştırmaya katılan öğrenciler arasında zorbalıkta hiçbir şekilde yer almayan öğrencilerin sıklıkla arkadaşlık konusunda kendilerini iyi hissettikleri; kendilerinden ve dünyaya/olaylara bakış açılarından hoşlandıkları, mutlu olduklarını; nadiren endişelenip ağladıklarını, fiziksel kavgalara, zorbalığa nadiren karıştıklarını ve dikkatini toplamakta nadiren zorlandıklarını göstermektedir. Diğer taraftan hem zorbalık yapan hem de zorba/kurban öğrencilerin ise sıklıkla dünyaya bakış açısından hoşlanmadığı; kurban olan öğrencilerin sıklıkla kendilerini mutsuz hissettiği; zorba/kurban öğrencilerin sıklıkla endişelendiği; kurban ve zorba/kurban kız öğrencilerin sıklıkla çok ağladığı görülmektedir. Bu bölüme ait toplam puan ortalamaları ile zorbalıkta yer alma/almama durumları arasında yapılan korelasyon analizleri, zorbalıkta herhangi bir şekilde yer alma ile öğrencilerin kendilerine ilişkin değerlendirme puan ortalamaları arasında negatif bir ilişki (N= 1637; Anlamlılık= ,000; Korelasyon= -,417; p< 0.01) olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, zorbalıkta herhangi bir şekilde yer almanın öğrencilerin kendilerini iyi hissetmemelerine neden olduğunu göstermektedir.

Zorbalığa Uğrayan ve Zorbalık Yapan Öğrencilerle Yapılan Görüşmelerden Elde Edilen Verilerin Analizine Yönelik Bulgular

Bu bölümde sınıf, düzeyine göre zorbalıkta yer alma, zorbalığa uğrandığında yapılanlar, zorbalık türleri, zorbalık davranışlarının tekrarlanma sıklığı, zorbalığın anlatıldığı kişiler, zorbalığa verilen tepkiler, zorbalığın yaşandığı yerler ve zorbalık yapıldığında öğretmenin olup olmadığını belirlemek amacıyla zorbalıkta yer alan öğrencilerle yapılan görüşmelerden elde edilen nitel verilerin analiz sonuçlarına dair bulgular sunulmuştur.

Tablo 7.

Zorbalığa Uğrama ve Zorbalık Yapma Sınıf Düzeyi

	1.sınıf	2.sınıf	3.sınıf	4.sınıf	5.sınıf	1,2 ve 3.sınıf	3 ve 4.sınıf	4. ve 5.sınıf	Her sınıf
Zorbalığa uğrama	5	4	5	22	55	1	4	4	5
Zorbalık yapma			4	15	19	-	-	-	-

Anket sonuçlarına göre zorbalığa uğradığı belirlenen öğrencilerden ikisi görüşmede zorbalık yapmadığını ve soruyu yanlış anladıklarını belirtmiştir. Öğrencilerin bu konuda söyledikleri rehber öğretmenler tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: “Öğrenci herhangi bir zorbalığa uğrama, bu tür bir durum hatırlamadığını belirtti.” (Kod: 1080; Rehber Öğretmenin notu); “Öğrenci herhangi bir yerde ve zamanda zorbalığa uğramadığını belirtmiştir. Daha önce yapılan ankette bilmeyerek zorbalıkla ilgili şikâi işaretlediğini belirtmiştir” (Kod: 46; Psikolojik Danışman). Hem zorbalığa uğrayan (N=55; N=22) hem de zorbalık yapan (N=19; N=15) öğrencilerin sınıf düzeyi olarak en sıklıkla 5. ve 4. sınıfı belirttikleri görülmüştür. Araştırmaya katılan ortaokul öğrencilerinin ilkökul 1. sınıftan bu yana zorbalığa uğradığı, ilkökul 3.sınıftan bu yana da zorbalık yaptığı belirlenmiştir. Öğrencilerin zorbalığa uğrama ve zorbalık yapma durumlarının sınıf düzeyiyle birlikte arttığı belirlenmiştir. Ayrıca hem zorbalığa uğrayan hem de zorbalık yapan öğrencilerin sayısının sınıf düzeyiyle birlikte arttığı belirlenmiştir. Bununla birlikte beşinci sınıfta zorbalığa uğrayan öğrencilerin oranı 4. sınıfta zorbalığa uğrayan öğrencilerin iki buçuk katı olduğu ve öğrencilerden beşinin tüm sınıflarda zorbalığa uğradığı görülmektedir.

Tablo 8.

Zorbalık Yapılan ve Zorbalık Yapan/lar/ın Sınıf Düzeyi

Zorbalık yapılan kişi/lerin sınıf düzeyi	f	Zorbalık yapan kişinin sınıf düzeyi	f
6.sınıf	1	7 veya 8.sınıf	4
5.sınıf	19	6.sınıf	5
4. ve 5.sınıf	1	5 ve 6.sınıf	5
4.sınıf	12	5.sınıf	41
3.sınıf	4	Aynı sınıf	21
		Üst sınıf	3
		Hem aynı sınıf hem üst sınıf	3

Zorbalık yapılan öğrencilerin de zorbalığa uğrayan öğrencilerin de en sıklıkla 5. sınıf öğrencileri olduğu bir başka ifadeyle araştırmaya katılan öğrencilerin öğrenim gördüğü sınıf düzeyindeki öğrenciler olduğu görülmektedir. Zorbalık yapılan öğrenciler arasında ikinci sırada 4. sınıf öğrencileri yer alırken, zorbalık yapan öğrenciler arasında ise ikinci sırada zorbalığa uğrayan öğrencilerin sınıf arkadaşları yer almaktadır. Ayrıca zorbalık yaptığı kişilerin 5. sınıf olduğunu belirten öğrencilerden üçü (Kod: 1023; 2079; 2084), aynı sınıftaki arkadaşlarına zorbalık yaptığını; öğrencilerden biri de

(Kod: 1919), zorbalık yaptığı kişilerin genelde kendisiyle yaşıt, bazen de daha küçük yaştakiler olduğunu belirtmiştir.

Tablo 9.

Zorbalığa Uğrayan ve Zorbalık Yapan/lar/ın Cinsiyeti

	Erkek	Kız	Hem kız hem erkek	Erkekler
Zorbalığa uğrayan	29	9	-	-
Zorbalık yapan	82	6	11	4

Görüşme yapılan öğrenciler, hem zorbalığa uğrayan hem de zorbalık yapan öğrencilerin en sıklıkla erkek öğrenciler olduğunu belirtmiştir. Zorbalığa uğrayan öğrenciler arasında hem erkek hem de kız öğrenciler tarafından zorbalığa uğrayan öğrenciler olduğu belirlenmiştir. Ayrıca erkek öğrencilerin grup halinde de zorbalık yaptığı belirlenmiştir.

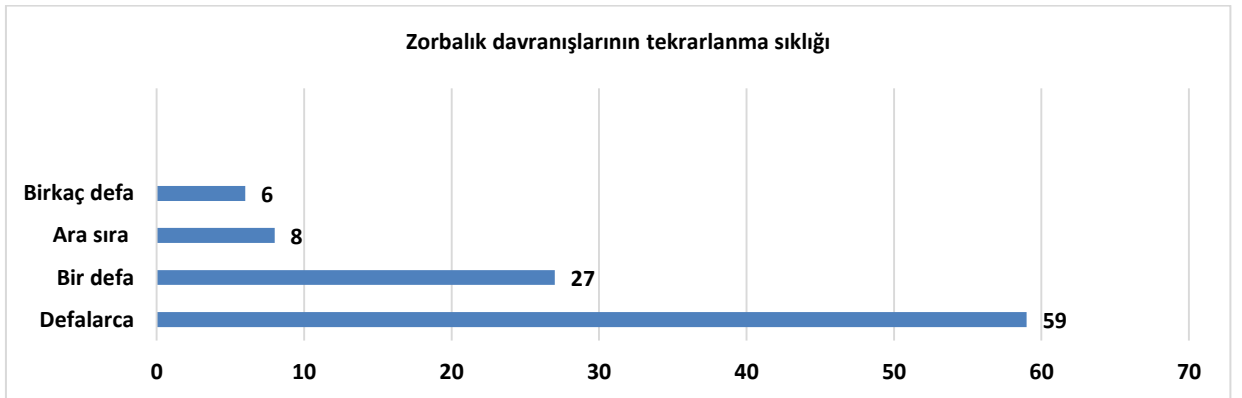
Tablo 10.

Öğrencilerin Uğradığı Zorbalık Türleri

Sözel	f	Fiziksel	f	Tehdit	f	Hırsızlık	f	Diğer	f
Dalga geçme	30	Vurma	37	Tehdit etme	10	Eşyasını izinsiz alma	2	Tükürme	3
Küfür etme	21	Dövme	9	Zorlama	4				
Lakap takma	11	Yumruk atma	2						
Alay etme	6	Tekme atma	2						
Hakaret etme	3	Boğazını sıkma	1						
Aşağılama	1								

Öğrencilerin en sıklıkla fiziksel ve sözel zorbalığa uğradığı belirlenmiştir. İlk sırada vurma, ikinci sırada dalga geçme, üçüncü sırada ise küfür etme davranışları bulunmaktadır.

Aşağıdaki grafikte görüşme yapılan öğrencilerin hangi sıklıkla zorbalığa uğradığına dair analiz sonuçları yer almaktadır.

Grafik 1. *Zorbalık Davranışlarının Tekrarlanma Sıklığı*

Zorbalığa uğrayan öğrencilerin yarısından fazlası (59) defalarca zorbalığa uğradığını belirtirken 27'si ise bir defa zorbalığa uğradığını belirtmiştir.

Tablo 11.

Zorbalığın Anlatıldığı Kişiler

	N	Evet	Hayır	Öğretmen	Aile	Yanıt vermeyen
Zorbalığa uğrayana göre	105	14	21	38	32	-
Zorbalık yapana göre	41	-	22	15	-	4

Zorbaların yarısından fazlası, zorbalığa uğrayan öğrencilerin bu durumu öğretmenlerine söylemediğini belirtmesine karşın kurbanların ise 1/3'ü zorbalığa uğradığını öğretmenlerine anlattığını belirtmektedir. Kurbanların 1/5'inin bu durumu hiç kimseye anlatmadığı dikkat çekerken, zorbaların dördünün ise bu soruya yanıt vermediği görülmektedir (Kod: 3104; 3113; 3121; 4047).

Tablo 12.

Zorbalığa Uğrayan Öğrencilerin Zorbalığa Tepkileri

Zorbalığa uğrayan öğrencilerin tepkileri (N= 105)		
	f	f
Herhangi bir şey yapmama	82	Şiddet uygulamayı isteyip yapamama
Arkadaşına söyleme	6	Ara sıra annesiyle konuşma
Karşılaşmamaya çalışma	2	Dalga geçtiği için o kişiye vurma
Karşılık verme	2	Öğretmene şikayet etme
Uyarma	2	Müdüre söyleme
Evde sürekli ağlama	1	Rehber öğretmene söyleme
Konuşmaya çalışma	1	Karşısındakine bu durumdan rahatsız olduğunu söyleme
Alay eden kişinin annesiyle alay etme	1	
Babası ve ablasını öğretmeniyle görüşürme	1	

Zorbalığa uğrayan öğrencilerin büyük çoğunluğu zorbalığa uğradığında herhangi bir şey yapmadığı belirmiştir. Bununla birlikte öğrencilerden altısı bu durumu arkadaşına söylediğini, ikişer öğrenci ise zorbalık yapan kişiyle karşılaşmamaya çalıştığını, ona karşılık verdiğini ve onu uyardığını belirtmiştir.

Tablo 13.

Zorbalığa Uğrayan ve Zorbalık Yapan Öğrencilere Göre Zorbalık Yapılan Yerler

Zorbalık yapılan	f	Zorbalık yapan	f
Sınıf	61	Sınıf	26
Okul bahçesi	33	Koridor	11
Koridor	25	Okul bahçesi	14
Oyun parkı	8	Okul çıkışında	4
Mahalle	8	Okul tuvaleti	3
Tuvalet	6	Mahalle	2
Okul çıkışında	7	Okul halı sahası	1
Eve dönüş yolu	5	Oyun parkı	1
Kantin	2		
Okul spor salonu	1		
Otobüs durağında beklerken	1		
Okul servisi	1		

Hem zorbalığa uğrayan öğrenciler hem de zorbalık yapan öğrenciler zorbalığın en çok sınıf, okul bahçesi ve koridorda olduğunu belirtmiştir. Bu sonuçlar zorbalığa uğrayan ve zorbalık yapan öğrencilerin yanıtlarının birbirini doğruladığını ve zorbalığın çoğunlukla okulda olduğunu göstermektedir.

Tablo 14.

Zorbalık Yapan Öğrencilerin Görüşlerine Göre Zorbalık Yapma Nedenleri

Zorbalık yapan öğrencilerin zorbalık yapma nedenleri	f	Zorbalık yapan öğrencilerin zorbalık yapma nedenleri	f
Kendisiyle dalga geçilmesi / alay edilmesi	8	Lakap takılması	1
Kendisine küfür edilmesi	5	Oyununun bozulması	1
O kişiyi sevmemesi	3	Sinirlendirilmesi	1
Oyuna alınmaması	3	Diğerlerinin canını yakması	1
Sebebinin olmaması	3	Zorbalık yaptığı kişinin boyunun kısa olması	1
Kendisine vurulması	2	Sınıfta zorla konuşturulması	1
Kendisine küfredilmesi	2	Canının sıkılması	1
Yüzüne bakılarak kendisine gülünmesi	1	Diğer kişinin uygunsuz davranması	1
Boş yere öğretmene şikâyet edilmesi	1	Parasının alınmaya çalışılması	1
Kendisine vurulması	1	Sevdiği arkadaşıyla kendisini ayıracağını düşünerek o kişinin dışlanmasını istemesi	1

Zorbalık yaptığı belirlenen öğrencilerin “Zorbalık yaptığın kişi/lere neden böyle davrandın?” sorusuna verdikleri yanıtların dağılımı incelendiğinde, öğrencilerin en sıklıkla ilk sırada kendileriyle dalga geçilmesi / alay edilmesi nedeniyle bir başka deyişle sözel zorbalığa uğradıkları için zorbalık yaptıklarını belirttikleri görülmektedir. Bunu ikinci sırada küfür edilmesi, üçüncü sırada ise zorbalık yapılan kişinin sevilmemesi, oyuna alınmaması ve herhangi bir nedeninin olmaması izlenmektedir. Bu nedenlere yönelik öğrencilerin verdikleri yanıtlardan bazıları şu şekildedir: Dalga geçme nedeni: “Kilomla dalga geçtiği için.” (Kod: 5097); “Boyu kısa olduğu için, küçük enişte ve fare” dedim.” (Kod: 2079); “O bana lakap taktığı için ben de ona taktım ve dalga geçtim.” (Kod: 9088); “Benimle alay ediyorlar. Ben de onlarla alay ediyorum. Onları dövüyorum.” (Kod: 8114); “Benimle dalga geçtiği için ben de ona lakap taktım.” (Kod: 8007); “Halısaahada oyun oynamama izin vermediği için.” (Kod: 8048); “Sürekli benimle dalga geçiyorlar. Ben de sürekli dövüyorum.” (Kod: 8080); “Benimle alay ediyorlar. Ben de onlarla alay ediyorum. Onları dövüyorum.” (Kod: 8114).

Tablo 15.

Zorbalık Yapıldığında Öğretmenin Olup Olmaması

	N	Evet	Hayır	Bazen	Yanıt vermeyen
Kurbana göre	105	16	67	4	18
Zorbaya göre	41	16	20	-	4

Zorbalığa uğrayan öğrencilerin de zorbalık yapan öğrencilerin de yarısından fazlası zorbalığın yapıldığı yer/ler/de öğretmenlerin olmadığını belirtmiştir. Zorbalığa uğradığında öğretmen olmadığını söyleyen öğrencilerden ikisinin soruya yanıtları şu şekildedir: “Yoktu. Genelde tenffüslerde oluyor.” (Kod: 1344); “Saçımı kesmeye çalışırken görmedi.” (Kod: 2073). Zorbalığa uğradığında öğretmenin olduğunu söyleyen öğrencilerden ikisinin yanıtları ise şu şekildedir: “O çocuğu bir daha yapmaması için ikaz etti.” (Kod: 84); “Koridorda gördüler.” (Kod: 1173). Bu sonuçlar aynı zamanda zorbalığın çoğunlukla öğretmenlerin bulunmadığı yer ve zamanlarda yapıldığını göstermektedir.

Tablo 16.

Öğretmenlerin Zorbalık Yapıldığını Gördüğünde Yaptıkları

Kurbanın söyledikleri	f	Zorbanın söyledikleri	f
Hiçbir şey	17	Yanıt vermeyen	17
Kızma	15	Öğrencilerle konuşma	7
Uyarma	7	Kızma	5
Konuşarak rahatlama	7	Öğrencileri barıştırma	5
Kavgayı ayırmaya çalışma	4	Kavgayı ayırmaya çalışma	4
Tehdit etme	3	İdareye gönderme	3
İdareye götürme	1	Bir tepki vermeme	2
Notunu düşürmekle tehdit etme	1	Kavgayı ayırma	2
Zorbalık hakkında sınıfı bilgilendirme	1	Okul idaresine gönderme	2
Sınıf öğretmeniyle görüşme	1	Uyarma	2
		Sinirlenme	2
		Öğrencilerle konuşma	2
		Öğrencileri barıştırma	1

Öğrencilerden ikisi zorbalığa uğradığını utandıkları için öğretmenlerine söyleyemediklerini belirtmiştir. Öğretmenlerin zorbalık yapıldığını gördüğünde yaptıkları hakkında zorbalığa uğrayan öğrencilerden bazılarının yanıtları şu şekildedir: “Öğretmen gördüğünde yanımıza gelip zorbalık yapan (küfür edip sataşan) ile konuştu ve uyardı.” (Kod: 1173); “Uyardılar ancak arkadaşım yalan söyleyince bir şey yapmadılar.” (Kod: 1372); “Uyardılar, bir daha yapmaması için.” (Kod: 2073); “Gördüğünde, zorbalık yapan kişiye kızıp neden böyle davrandığını sormuş.” (Kod: 1746); “Zorbalık yapan kişiye kızmış ve bir daha tekrarlırsa sözlü notunu düşüreceğini söylemiş.” (Kod: 1662); “Görmediler. Söylediğimde tepki vermedi.” (Kod: 9030). “Korktuğum için kimseye söyleyemedim.” (Kod: 22); “Söylemeye çekindim.” (Kod: 23); “Bazen. Çok kötü bir şey yaparsa.” (Kod: 43). “Konu ile ilgili sınıfı bilgilendirdiler. (Kod: 63); Sadece ikaz etti. (Kod: 84); Gelip ikimizi ayırdı. (Kod: 1173); Arkadaşına ceza olarak sözlü notunu düşüreceğini söylemiş. (Kod: 1662); 'Sen de onunla alay et.' demiş. (Kod: 1746); Sinirden başı ağrıyormuş, öğretmenleri de sakinleştirmeye çalışıyorlarmış. (Kod: 1749); Kavgayı ayırmışlar. (Kod: 1758); Evet. Benimle konuşup beni rahatlattılar. (Kod: 1915); Yaptılar. Beni döven öğrenciler ile konuştular. (Kod: 5080); “Evet, uyardılar. Bir daha yaparsan yerini değiştirir veya müdüre gönderirim dediler.” (Kod: 2073); “Bir daha yaşanırsa kendisine söylememi istedi.” (Kod: 5023); “Ben şikayet ettiğimde ona kızdı.” (Kod: 8051); “Bana moral verdi. Vurduğum için de kızdı.” (Kod: 8138); “Evet. Zorbalarla ve benimle konuştu.” (Kod: 9057); “Benimle konuştu ve çocuğu idareye götürdü.” (Kod: 9069).

Tartışma ve Sonuç

Ortaokul 5. sınıf öğrencilerinin okul dışındaki yaşantıları ile zorbalık arasındaki ilişkinin belirlenmesinin amaçlandığı mevcut araştırmanın sonuçları bu bölümde tartışılacaktır.

Zorbalığın Yaygınlığı

Zorbalığın ilkökul yıllarında arttığı, öğrencilerin yeni akran grubundaki konumlarını müzakere ederken ortaokulun ilk yıllarında (12-14 yaş) doruğa yükseldiği ve ergenlik çağının sonlarında azaldığı belirtilmektedir (Sapouna ve Wolke, 2013). Mevcut araştırma sonuçları, ortaokul öğrencilerinin %7.6'sının zorba, %1.8'inin kurban ve %1.5'inin de zorba/kurban olduğunu göstermektedir. Okulda Şiddet ve Zorbalığın Dünyadaki Durumu Raporu'na (2017) göre her yıl yaklaşık olarak 246 milyon

çocuk ve gencin okulda şiddet ve zorbalığa uğradığı tahmin edilmektedir (UNESCO, 2017, 12). Ayrıca UNICEF'in (2016) Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğiyle işbirliği yaparak gerçekleştirdiği araştırmada 18 ülkeden 100.000 gencin 2/3'ünün okulda şiddete maruz kaldığını belirtilmiştir. 40 ülkeden ortaokul öğrencilerinin katılımıyla gerçekleştirilen bir diğer araştırmada ise öğrencilerin %26'sının zorbalıkta yer aldığı, bunların %10.7'sinin zorba, %12.6'sının kurban ve %3.6'sının da zorba/kurban olduğu belirlenmiştir (Craig vd., 2009). Yurtal ve Cenkseven'in (2016) 10-14 yaşlarında ilköğretim öğrencileriyle yürüttüğü araştırmada okulda şiddet içeren davranışlarla sık sık karşılaştığını yani zorbalığa uğradığını belirten öğrencilerin oranının %16.4 (Kız: %13.4; Erkek: %19.3); okulda başkalarına sık sık şiddet uyguladığını yani zorbalık yaptığını belirten öğrencilerin oranının %2.6 (Kız: %1.4; Erkek: %3.8) olduğu belirlenirken Hong ve Espelage (2012), ilkök ve ortaokul öğrencilerinin %15'inin zorbalıkta yer aldığını rapor etmektedir. Burnukara ve Uçanok'un (2012) 12-18 yaş aralığındaki öğrencilerle gerçekleştirdiği araştırmada öğrencilerin %31.9'unun herhangi bir şekilde akran zorbalığında yer aldığı saptanmıştır. 14-18 yaş aralığındaki ergenlerin geleneksel ve siber zorbalık mağduru olma durumlarının belirlendiği bir başka araştırmada (Topçu ve Erdur Baker, 2016, 127) ise katılımcıların %24.5'inin siber zorbalığa uğradığı, %23.4'ünün ise geleneksel zorbalığa uğradığı bildirilmiştir. Tayvanlı 5537 ortaokul ve lise öğrencisiyle gerçekleştirilen araştırmada 2499 ortaokul öğrencisinin (<15 yaş) %49.1'inin zorbalığa uğradığı görülmüştür (Yen vd., 2013). Kanada'nın Güney Ontario bölgesinde 13-18 yaşındaki 7290 öğrenciyle gerçekleştirilen araştırmada, 13-14 yaşındaki öğrencilerin %8.7'sinin (N=174) zorbalığa uğradığı, %7.3'ünün (N=149) zorbalık davranışları sergilediği ve %3'ünün (N=60) ise zorba/kurban olduğu belirlenmiştir (Marini, Dane, Bosacki ve Cura, 2006). Hilooğlu ve Cenkseven Önder'in (2010) 6-8.sınıf öğrencileriyle yaptığı araştırmada öğrencilerin %8.3'ünün zorba, %9.8'inin kurban ve %4.8'inin ise zorba/kurban olduğu ortaya konmuştur. Önceki araştırma sonuçları açısından bakıldığında mevcut araştırma sonuçları oran olarak düşük olmakla birlikte zorbalığın yaygınlığına yönelik sonuçlar, okul zorbalığının artık dünya genelinde yaygın bir sorun haline geldiğini göstermektedir. Diğer taraftan Dünya Sağlık Örgütü (WHO) raporuna göre pekçok ülkede zorbalığa uğrama oranı %10'un altına düşmüştür (Candace vd., 2012, 194). 1992-2000 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde okul zorbalığının %46 oranında azalmasının, zorbalığın önlenmesi ve azaltılmasına yönelik programların uygulanmasının sonucu olduğu belirtilmektedir (Olga vd., 2005). Öte yandan toplulukçu özellikler taşıyan kültürümüzde, öğrencilerin zorba ya da kurban olduğunu açıkça dile getirmekten kaçınmış olmaları mümkündür. Toplulukçu kültürlerde bireyler davranışlarının toplum tarafından nasıl değerlendirileceğini dikkate alırlar (Kağıtçıbaşı, 2010). Bu nedenle zorbalık yaptığını söylemenin diğerleri tarafından hoş görülmeceğini, kurban olduğunu belirtmenin de acıma ya da alay duygusu uyandıracaklarını düşündükleri için öğrencilerin bir bölümü gerçek durumu yansıtmamış olabilirler.

Cinsiyet ve Zorbalıkta Yer Alma

Mevcut araştırma sonuçları, cinsiyet açısından erkek öğrencilerin kız öğrencilerden hem anlamlı düzeyde yüksek oranda zorbalık yaptığını hem de zorbalığa uğradığını göstermektedir. Ayrıca bu sonuçlar, görüşme yapılan öğrencilerin hem zorbalığa uğrayan hem de zorbalık yapan öğrencilerin en sıklıkla erkek öğrenciler olduğunu söylemesiyle de doğrulanmaktadır. Bu sonuç Carney ve Merrell (2001) ile De Bruyn, Cillessen, ve Wissink'in (2010) erkek çocukların gerek zorba gerek de kurban olarak daha sık rapor edildiği araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir. Mouttapa, Valente, Gallaher, Rohrbach ve Unger'in (2004) 1368 öğrenciyle yürüttüğü araştırmada da erkeklerin (%45.6) kızlardan daha fazla oranda zorbalık yaptığı belirlenmiştir. Bu araştırma sonuçları, cinsiyet zorbalık ilişkisinin araştırıldığı birçok çalışmada (Baldry ve Farrington, 2000; Carney ve Merrell, 2001; Carbone-Lopez, Finn-Aage Esbensen ve T. Brick, 2010; Cohn ve Canter, 2003; Demaray ve Malecki, 2003; Hong ve Espelage, 2012; Nansel vd., 2001; Salmivalli ve Nieminen, 2002; Veenstra vd., 2005; Yurtal ve

Cenkseven, 2016;) doğrulanmıştır. Diğer taraftan ilköğretim 4-8.sınıf öğrencileriyle yürütülen bir araştırmada ise (Kartal ve Bilgin, 2012), kız öğrencilerin (%44.4) erkek öğrencilerden (%37.7) daha yüksek oranda zorbalığa uğradığı; ancak erkek öğrencilerin (%4.8) kız öğrencilerden (%2) daha yüksek oranda zorbalık yaptığı belirtilmektedir. Alanyazın incelendiğinde erkek çocukların kızlara göre hem daha fazla zorbalık yaptığı hem de zorbalığa uğradığını (Delfabbro vd., 2006; Hilooğlu ve Cenkseven Önder, 2010; Peguero, 2008; Vanderbilt ve Augustyn, 2010; Yurtal ve Cenkseven, 2016) ortaya koyan araştırma sonuçları olduğu gibi zorbalıkta yer almanın cinsiyete göre farklılık göstermediği araştırma sonuçları da mevcuttur. Örneğin, Hilooğlu ve Cenkseven Önder'in (2010) yürüttüğü araştırmada, zorbalığa uğrayan öğrencilerin % 5.7'sinin kız, %13.7'sinin erkek; zorba öğrencilerin %5,7'sinin kız, %11.1'inin erkek; zorba-kurban öğrencilerin % 2.3'ünün kız, % 7.1'inin ise erkek olduğu, zorbalıkta yer alma bakımından kız öğrencilerin lehine anlamlı fark olduğu bir başka ifade ile kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre zorbalıkta anlamlı düzeyde düşük oranda yer aldığı belirlenmiştir. Diğer taraftan Duy ve Yıldız'ın (2014) farklı zorbalık konumunda olmanın empatik eğilim ve yaşam doyumu bakımından farka yol açıp açmadığını belirlemek amacıyla Diyarbakır merkezindeki ilköğretim okullarının 6, 7 ve 8. sınıflarında öğrenim gören öğrencilerle yaptığı araştırmada, zorbalıkta zorba, kurban veya zorba/kurban olarak yer alma ile cinsiyet arasında bir *farklılık olmadığı* belirlenmiştir. Benzer şekilde Yerlikaya'nın (2014) ortaokul öğrencileriyle yürüttüğü araştırmada zorbalıkta yer almanın cinsiyete göre farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Burnukara ve Uçanok (2012) ise zorbalığa uğrama bakımından cinsiyete göre farklılık olmadığını ancak zorbalık yapma bakımından erkeklerin kızlara göre daha fazla zorbalık davranışlarını sergilediklerini belirlemiştir. Öte yandan görüşme yapılan öğrenciler, zorbalığı yapanın da zorbalığa uğrayanın da daha çok erkek öğrenciler olduğunu belirtmiştir. Yurtal ve Cenkseven'in (2016) ilköğretim öğrencileriyle yürüttüğü araştırma sonuçları da, erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre daha yüksek oranlarda hem zorbalık yaptığı hem de zorbalığa uğradığını göstermektedir. Benzer şekilde Okul-Temelli Global Öğrenci Sağlık Anketi verilerine göre de, erkeklerin tüm bölgelerde kızlardan daha fazla kavgaya karıştığı rapor edilmiştir (akt., UNICEF, 2017, 9).

Öğrencilerin Okuldışı Etkinliklere Katılımı

Okul dışı etkinlikler, ergenlerin bir öğrenme ortamı olarak dünyayı daha iyi algılamasını sağlamakla birlikte eğitim alanındaki deneysel araştırmalar için de önemli bir değişken olarak değerlendirilmeye başlanmıştır (Larson, 2011). Araştırma sonuçları, öğrencilerin okul dışı etkinliklere katılım sıklığı ile zorbalıkta herhangi bir şekilde yer almama arasında (.051* p<0.05) pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, okul dışı herhangi bir etkinliğe sıklıkla katılan öğrencilerin zorbalıkta herhangi bir şekilde yer almadığını bir başka deyişle okul dışı etkinliklerin öğrencilerin zorbalığa karşı korunmasında etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgular, okul dışı etkinliklerde yer alan öğrencilerin artan yetişkin gözetiminin koruyucu etkisiyle, şiddetten korunacaklarının savunulduğu önceki araştırma sonuçlarıyla (Schmidt, 2003; Feldman ve Matjasko, 2007) desteklenmektedir. Ayrıca Sauerwein, Theis ve Fischer'in (2016) 5-7. sınıf öğrencileriyle (N= 5278) gerçekleştirdiği araştırmada, okuldışı etkinliklerin ergenleri olumsuzluklara karşı koruma potansiyeli olduğu belirlenmiştir.

Günlük Bilgisayar veya Video Oyunu Oynama ve Televizyon Seyretme Süresi

Video oyunları çocukların en değerli zaman geçirme biçimlerinden biridir (Dittrick vd., 2013). Ancak araştırma sonuçları video oyunlarının büyük çoğunluğunun şiddet içerdiğini göstermektedir (Thompson, Tepichin ve Haninger, 2006). Mevcut araştırma bulgularına göre de, öğrencilerin günlük bilgisayar veya video oyunları oynama süresi ile zorbalıkta yer alma durumları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Huesmann'a (2007) göre, internet ve video oyunları, teknolojinin

sadece iletişim aracı olmaktan çıkmasıyla birlikte çocukların boş zamanlarındaki etkinliklerinin merkezi haline gelerek onların değer, inanç ve davranışlarını etkilemeye başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nde ulusal çapta yapılan bir araştırmada 8-18 yaş aralığındaki çocukların %60'ının bir günde en az ortalama 1 saat 15 dakika video oyunları oynadığı belirlenmiştir (Rideout, Foehr ve Roberts, 2010). Batı toplumunda, çocukların zaman geçirdiği en popüler oyun türlerinden biri olan video oyunlarının özellikle şiddet içerikli olanları ile zorbalık da dahil olmak üzere çeşitli saldırgan davranışlar arasında bir ilişki olduğu belirtilmektedir (Anderson vd., 2010; Ferguson, 2011; Hymel ve Swearer, 2015:293; Olson, 2004; Porter ve Starcevic, 2007).

'Arkadaşlarım' Bölümü

Espelage, Holt ve Henkel (2003), akran grubu ilişkileri ve arkadaşlıkların pozitif etkileri olduğu gibi ergenlik saldırganlığı ve zorbalığa uğrama davranışlarını da etkileyebileceğini ve şekillendirebileceğini belirtmektedir. Mevcut araştırma sonuçlarına göre zorbalıkta herhangi bir şekilde yer alma ile arkadaşlık ilişkileri arasında olumsuz bir ilişki bulunmaktadır. Mevcut araştırmada, zorbalığa uğrayan öğrencilerin tenefüslerde arkadaşlarıyla sıklıkla oynamadığının belirlenmesi, bu çocukların arkadaşlık ilişkilerinin zayıf olduğu ve akranları tarafından desteklenmediklerini düşündürmektedir. Nitekim Barboza ve diğerlerinin (2009), 11-14 yaşlarındaki 9816 çocukla gerçekleştirdikleri ve 7946 çocuğun verilerinin analizinin yapıldığı araştırmada, arkadaşlarından duygusal destek alamama ile zorbalıkta yer alma arasında anlamlı ve negatif yönde (-0.0893) bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Ayrıca Hilooğlu ve Cenkseven Önder'in (2010) ilköğretim öğrencileriyle (6-8.sınıf) gerçekleştirdiği araştırmada, zorbalığa karışan öğrenciler ile zorbalığa karışmayan öğrencilerin sosyal becerilerin alt boyutları olan olumsuz sosyal davranışlar ($U = 30376.00$, $p < .001$) ve olumlu sosyal davranışlar ($U = 57820.00$, $p < .001$) puanları arasında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Aynı araştırmada zorbalığa karışmayan öğrencilerin olumlu sosyal davranış puanlarının, zorbalığa karışan öğrencilere göre daha yüksek olduğu, olumsuz sosyal davranış puanlarının ise daha düşük olduğu görülmüştür. 15 yaşındaki öğrencilerin katıldığı bir başka araştırmada sıklıkla zorbalığa uğradığı belirlenen öğrencilerin akranları tarafından beğenilmeme ortalamasının (7.64) hiç zorbalığa uğrayan öğrencilerin ortalamasından (4.99) anlamlı düzeyde yüksek ($p < .001$) olduğu belirlenmiştir (Delfabbro vd., 2006). Bu sonuçlar zorbalığa uğrayan öğrencilerin aynı zamanda akranları tarafından kabul düzeylerinin de düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuç olarak zorbalığa uğrama daha pek çok araştırma sonucunda da görüldüğü gibi (Delfabbro vd., 2006; Duy ve Yıldız, 2014; Flaspohler, Elfstrom, Vanderzee, Sink ve Birchmeier, 2009) öğrencilerin arkadaşlık ilişkilerini olumsuz şekilde etkilemektedir.

'Öğrenciye En İyi Anlatan Durumlar' Bölümü

Zorbalık ile öfke/kızgınlık/sinirlilik, anksiyete ve depresyon arasında güçlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir (Juvonen, Graham ve Schuster, 2003; Kaltiala-Heino ve diğ., 2000). Araştırma sonuçları, akran zorbalığının hem zorbalığa uğrayanlar (Cook, Williams, Guerra, Kim ve Sadek, 2010; Erath, Flanagan ve Bierman, 2008; Gini ve Pozzoli, 2009; Golmaryami vd., 2016; Isaacs, Hodges ve Salmivalli, 2008; McDougall ve Vaillancourt, 2015) hem de zorbalık yapanların (Cook, Williams, Guerra, Kim ve Sadek, 2010; Golmaryami vd., 2016; Nansel vd., 2004; Rodkin, Espelage ve Hanish, 2015) fiziksel ve psikososyal fonksiyonları ve akademik başarılarını olumsuz etkilediğini göstermektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin zorbalıkta yer alma durumları ile kendilerine yönelik değerlendirmelerine ait puan ortalamaları arasında yüksek düzeyde negatif bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Ayrıca öğrencilerin kendilerine yönelik değerlendirmelerinde, en düşük puan ortalamalarının zorba/ kurban öğrencilere ait olduğu, onları ikinci sırada zorbalık yapan, üçüncü sırada ise zorbalığa uğrayan öğrencilerin izlediği görülmektedir. Bu durum, zorbalığın her şekilde zorbalık yapan öğrenci üzerinde de zorbalığa uğrayan öğrenci üzerinde de olumsuz etkilerinin olduğunu

göstermektedir. Örneğin, öğrenciler arasında en sıklıkla, zorbalığa uğrayan kız öğrenciler ile zorba/kurban erkek öğrenciler, hiç arkadaşı yokmuş gibi hissetmekte; zorbalık yapan öğrenciler (kız: 1.29; erkek: 2.33) geleceğinin iyi olmayacağını düşünmekte; zorba ve zorba/kurban öğrenciler dünyaya ve olaylara bakış açısından hoşlanmamakta; kurbanlar mutsuz ve üzgün hissetmekte; zorba/kurbanlar endişelenmekte; zorbalığa uğrayan kız öğrenciler ağlamakta ve zorba/kurban kız öğrenciler dikkatlerini toplamakta güçlük çekmektedir. Nitekim önceki araştırma sonuçları mevcut araştırma sonuçlarını doğrulamaktadır. Rigby (2003), zorbalığa uğrayanların depresyon, kaygı, yalnızlık, diğerlerine güvenememe, sosyal uyumda bozukluk, kendine güven azlığı, akademik başarı düşüklüğü ve fiziksel sağlık problemlerini sık yaşadıklarını; Takizawa, Maughan ve Arsenalaut (2014) da çocukluklarında kurban olan çocukların uzun vadede depresyon ve kaygı tanılarıyla içselleştirme problemleri yaşama olasılıklarının yüksek olduğunu belirtmektedir. West, Sweeting ve Young (2010) 11 yaşında kurban durumunda olanların 13-15 yaşlarında depresyon belirtileri gösterdiğini bildirmişlerdir. Zorbalığa uğrama okul öncesinde başlayabileceğine ilişkin veriler bu konunun önemine dikkat çekmektedir. Kimi çocukların altı yaşından itibaren kronik kurban olduğunu ortaya koyan bulgular vardır (Alsaker ve Valkanover, 2001). Bu durum kimi çocukların da küçük yaşlardan itibaren zorba olduğu sonucuna işaret etmektedir (Healy, Sanders ve Iyer, 2014). İngiltere’de yapılan bir çalışma yedi yaşında zorbalığa uğrayan çocukların iki yıl sonra kaygı, depresyon, psikosomatik bozukluklar gibi içselleştirme problemleri yaşadığını göstermektedir (Arseneault ve diğ., 2008). Camodeca ve Goossens (2005) ile Demanet ve Van Houtte (2012), kurbanların sadece birkaç arkadaşının olması, sınıf arkadaşlarıyla ilişkilerinin iyi olmaması, artan kötümserlik, sinirlilik ve yalnızlık nedeniyle sosyal ve duygusal uyumsuzluklar yaşadığını belirtmektedir. Zorba/kurbanların zorbalığın sadece bir türünde yer alan veya hiçbir şekilde zorbalıkta yer almayanlara göre, daha büyük sosyal ve duygusal uyumsuzluklar yaşadığı, artan bir şekilde yalnızlık ve intiharı düşündükleri, duygularını düzenlemekte zayıf oldukları, akademik başarılarının düşük olduğu, akranlarına, ailelerine ve okula güvenemedikleri belirlenmiştir (Demanet ve Van Houtte, 2012; Garner ve Hinton, 2010; Glew vd., 2005; Nansel vd., 2001; Rivers ve Noret, 2010’dan akt., Werth vd., 2015). Anlaşılacağı gibi araştırmacılar, okuldaki şiddet ve zorbalığın sadece kurbanlar değil zorbalar ve zorba/kurbanların gelişimi ve psikososyal durumları ve duygusal iyilişüne zarar verdiğini dile getirmektedir (Auslander, Sterzing, Gerke ve Edmond, 2016; Asimopoulos, Bibou-Nakou, Hatzipemou, Soumaki ve Tsiantis, 2014; Sterzing, Hong, Gartner ve Auslander, 2016; UNESCO, 2017, 11). Bunlar arasında mide ve başağrısı, yeme ve uyku zorlukları gibi fiziksel etkilerin olduğu belirlenmiştir (UNESCO, 2017, 11). Zorbalığa uğrayanların uğramayanlara göre kişilerarası ilişkilerde daha fazla zorluk yaşadığı, daha fazla depresyon, yalnızlık veya anksiyete şikayetleri olduğu, özsaygılarının daha düşük olduğu ve intihar düşünceleri veya intihar teşebbüsüne daha sık rastlandığı rapor edilmiştir. Bir ölçüde sınıf arkadaşları tarafından mağdur edilmenin çocuğun okuldaki güven ve emniyet duygularını zayıflatan ve bu nedenle uyum ve ilerlemeyi bozan faktörlerden biri olduğunu belirten Akyol, Yıldız ve Akman (2017), bu durumun çocuğun gelecek yaşamında akademik ve sosyal-duygusal gelişimine zarar verebileceğini belirtmektedir. Bundan 12 yıl önce 5-7 yaşlarındaki 2232 çocuğun katılımıyla yapılan araştırmada, zorbalığa uğramanın okula uyuma etkileri irdelenmiştir. Araştırmada kurban olan ve kontrol grubundaki çocuklarla karşılaştırıldığında, zorba/kurban oldukları belirlenen çocukların daha fazla içe atma ve dışa tepki verme sorunlarının olduğu, prososyal davranışlar açısından zayıf oldukları belirlenmiştir. Ayrıca zorba/kurban çocukların kontrol grubundaki çocuklara göre okulda daha az mutlu olduğu saptanmıştır. Bunların yanı sıra yedi yaşındaki kurban ve zorba/kurban çocukların davranış ve okula uyum konusunda daha çok problem yaşadıkları belirlenmiştir (Arseneault vd., 2006).

Bu bağlamda mevcut araştırmaya katılan öğrenciler arasında zorbalıkta herhangi bir şekilde yer alan öğrencilerin kendilerini iyi hissetmemelerinin kaynağında zorbalık davranışlarının yer aldığı söylenebilir. Zorbalığa uğrayan öğrencilerin sıklıkla kendilerini mutsuz hissetmesi, zorba/kurbanların

sıklıkla endişelenmesi, kurban ve zorba/kurban kız öğrencilerin sıklıkla çok ağlaması zorbalığa uğramanın etkileri olarak gösterilebilecek durumlardan sadece birkaçıdır.

Zorbalığa Uğrayan ve Zorbalık Yapan Öğrencilere Göre Zorbalığa Uğrandığında Yapılanlar

Zorbalığa uğradığı belirlenen ve görüşme yapılan öğrenciler, zorbalık yapıldığında en sıklıkla uzaklaştığını, ağladığını ve zorbayı durdurmaya çalıştığını belirtmiştir. Kanada’da 10,422 (4-12. sınıf) öğrencinin katıldığı bir araştırmada, alt sınıflardaki öğrencilerin zorbalığa karşı daha doğrudan olumlu tepkiler verdiği, sınıf düzeyi arttıkça zorbalığa karşı verilen pasif veya agresif tepkilerin arttığı belirlenmiştir. Aynı araştırmada ilginç bir şekilde 4-5. sınıf öğrencilerinin zorbalığı yetişkinlere daha çok haber verdiği, zorbaya durmasını söylediği, kurbanı yardım ettiği veya zorbalıktan evdeki veya okuldaki bir yetiškine bahsettiği belirlenmiştir (Trach, Hymel, Waterhouse ve Neale, 2010). Şiddetin önlenmesine yönelik bir program uygulamasının ikinci etabında (Edwards, Hunt, Meyers, Grogg ve Jarrett, 2005), programa katılan öğrencilerin %60’ının, uzaklaşma, sakin olma, derin nefes alma ve geriye sayma gibi öfke yönetim becerilerini hayata geçirdiği ancak %10’unun ise hiçbir beceri öğrenmediği belirlenmiştir.

Zorbalığa Uğrama ve Zorbalık Yapma Sınıf Düzeyi

Araştırmaya katılan öğrencilerin en sıklıkla 4 ve 5. sınıfta hem zorbalığa uğradığı hem de zorbalık yaptığı ve sınıf düzeyiyle birlikte zorbalıkta yer alma oranının arttığı belirlenmiştir. İlköğretim ve liseye devam eden 868 ergenin zorbalığa uğrama ve uygulama alt türlerinin belirlenmesi amacıyla (Burnukara ve Uçanok, 2012) yapılan bir araştırmada, 6. sınıfların akran zorbalığına uğramaortalamasının 9, 10 ve 11. sınıflara göre anlamlı olarak daha yüksek olduğu belirlenmiştir ($p < .05$). Bunun yanı sıra Schäfer ve diğerleri (2005) de ilkokulda zorbalık yapan çocukların ortaokulda zorbalık yapma olasılığının arttığını belirlemiştir. Mevcut araştırma sonuçlarına göre zorbalığa uğrama 1.sınıfta başlamış olması, çocukların okul öncesi dönemden itibaren zorbalığa karşı korunması ve zorbalığın önlenmesinin önemini göstermektedir. Diğer taraftan araştırmaya katılan öğrencilerin bir bölümünün okula başladığından bu yana zorbalığa uğruyor olması, zorbalığın özellikle uzun dönemdeki etkileri bakımından bu öğrencilerin daha da çok risk altında olduklarına işaret etmektedir.

Öğrencilerin Uğradığı Zorbalık Türleri

Görüşme yapılan öğrenciler en çok vurma, dalga geçme ve küfretme şeklinde fiziksel ve sözel zorbalık yapıldığını belirtmiştir. Bu sonuçlar fiziksel zorbalığın en az sözel zorbalık kadar yaygın olduğunu göstermektedir. Mevcut araştırmada fiziksel zorbalığa uğrama sözel zorbalıktan sonra ikinci sırada yer almaktadır. Dikbıyık ve Yılmaz’ın (2016) ortaokul ve lise öğrencileriyle gerçekleştirdiği araştırmada da sözel zorbalığa uğrama (ortalama 4.14) ilk sırada yer alırken, fiziksel zorbalığa uğrama (bıçakla saldırma, saç çekme) ikinci sırada (ortalama 3.51) yer almaktadır. Bununla birlikte Yurtal ve Cenkseven’in (2016) yaptığı araştırmada ise ergenler arasında ilk sırada çok yüksek oranda fiziksel zorbalık (%63), ikinci sırada da sözel zorbalığa uğrama (%57) yer almaktadır. Yurtdışında yapılan araştırmalarda ise fiziksel zorbalığa uğrama oranlarının çoğunlukla ülkemizdeki oranlardan çok daha düşük düzeyde olduğu ve zorbalık türleri arasında en az yapılan zorbalık davranışları arasında bulunduğu rapor edilmektedir. Öte yandan Almanya’da (Heidelberg) 5, 7 ve 9. sınıfta öğrenim gören 647 öğrenciyle gerçekleştirilen araştırmada ise fiziksel ve sözel zorbalığa uğrama oranları arasında çok az fark olduğu ve bu araştırmada fiziksel zorbalığa uğrayanların oranının sözel zorbalığa uğrayanların oranından daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Araştırmada öğrencilerin %20.9’unun fiziksel zorbalığa ve %19.6’sının son aylarda ayda bir ya da iki kez sözel zorbalığa uğradığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu öğrencilerin %9.7’si tekrar tekrar sözel zorbalığa uğradığını, % 4’ü de kendilerine fiziksel zorbalık

yapıldığını belirtmiştir (Jantzer, Haffner, Parzer, Resch ve Kaess, 2015). Diğer taraftan yapılan üç araştırmada sadece sözel zorbalığa uğrama oranları verilmiştir: Bu araştırmalardan Serra-Negra, Pordeus, Corrêa-Faria, Fulgêncio, Paiva, Manfredini'nin (2017) 206 ortaokul öğrencisiyle yaptığı araştırmada, öğrencilerin %43.3'ünün kurban, zorba veya zorba/kurban olarak sözel zorbalıkta yer aldığı belirlenmiştir. 26 farklı şehirde, 1.453 okulda öğrenim gören 59.348 dokuzuncu sınıf öğrencisiyle yürütülen araştırmada öğrencilerin % 14.2'sinin son bir ay içinde (bazen, sık sık veya her zaman) sözel zorbalığa uğradığı belirlenmiştir (Azeredo, Levy, Araya ve Menezes, 2015). Amerika Birleşik Devletlerinin kuzeydoğu bölgesinde iki okulun 4.-6.sınıfında öğrenim gören 11-14 yaşlarında 159 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilen araştırmada, öğrencilerin %15.1'inin son bir ayda en az 1 veya 2 defa sözel zorbalığa uğradığı %30.2'sinin ise hem sözel zorbalık yaptığı hem de sözel zorbalığa uğradığı belirlenmiştir (Donoghue, Almeida, Brandwein, Rocha ve Callahan, 2014). Amerika Birleşik Devletleri'nin kuzeydoğu bölgesinde iki okulun 4-6. sınıfında öğrenim gören 11-14 yaşlarında 159 öğrencinin katılımıyla gerçekleştirilen araştırmada, öğrencilerin % 15.1'inin son bir ayda en az 1 veya 2 defa sözel zorbalığa uğradığı %30.2'sinin ise hem sözel zorbalık yaptığı hem de sözel zorbalığa uğradığı yani zorba/kurban olduğu belirlenmiştir (Donoghue vd., 2014). Diğer taraftan Vaillancourt ve diğerlerinin (2010) 4-12. sınıf öğrencileriyle yürüttüğü araştırmada, akranları tarafından öğrencilere ilk sırada sözel (%51), ikinci sırada ise fiziksel zorbalık (%31) yapıldığı belirlenmiştir. Wang, Iannotti, Luk ve Nansel'in (2010, s. 1107) yürüttüğü araştırmada da öğrencilerin %36.9'unun sözel zorbalığa, %13.2'sinin ise fiziksel zorbalığa uğradığı belirlenmiştir.

Ülkemizde fiziksel zorbalığın bu denli yaygın olması toplumdaki şiddet içeren davranışların oranının da yüksekliğine işaret etmektedir. Bu sonuçlar aynı zamanda zorbalığın etkilerinin boyutlarını da artırmaktadır. Bu düzeyde zorbalığa uğrayan öğrencilerin okula gelme isteğinin azalması, beraberinde okula devamsızlık yapması ve bunun sonucunda akademik başarısının düşmesi, diğer taraftan arkadaşlık ilişkilerinin bu durumdan zarar görmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu yönüyle özellikle de fiziksel ve tehdit türündeki zorbalık davranışları öğrenciler üzerinde en olumsuz sonuçlara yol açacaktır.

Zorbalık Davranışlarının Tekrarlanma Sıklığı

Zorbalığa uğradığı belirlenen öğrencilerden görüşme yapılanların yarısından fazlası, defalarca zorbalığa uğradığını belirtirken 27'si ise bir defa zorbalığa uğradığını belirtmiştir. 404 ilköğretim sekizinci sınıf öğrencisiyle yapılan araştırmada, 201 öğrencinin ölçeğe verdikleri yanıtlar, öğrencilerin %6-20'sinin fiziksel, %7-30'unun sözel ve %8-16'sının duygusal zorbalığa çok sık veya her gün uğradığını göstermektedir (Çankaya, 2011). 3-8. sınıflarda öğrenim gören 192 ilköğretim öğrencisinin katıldığı araştırmada, öğrencilerin %82'si son üç ayda en az haftada bir kez herhangi bir zorbalık türünde deneyiminin olduğunu belirtmiştir (Dulmus, Theriot, Sowers ve Blackburn, 2004). Salmivalli, Voeten ve Poskiparta'nın (2011) 9-11 yaşlarında 6764 öğrencinin katıldığı araştırmasında, kurbanın diğerleri tarafından savunulmasıyla zorbalığın sıklığı arasında negatif bir ilişki olduğu, bununla birlikte zorbayı pekiştirmenin etkisinin olumlu ve güçlü olduğu bildirilmiştir.

Zorbalığın Anlatıldığı Kişiler

Görüşme yapılan öğrencilerden zorbalığa uğrayanlar birbirine yakın oranlarda zorbalığa uğradığını öğretmen veya ailesine anlattığını belirtmiştir. Zorbalık yapanların yarısı ise hiçkimseye anlatmadığını belirtmiştir. Alanyazında öğrencilerin zorbalığa uğradığını yetişkinlere özellikle de öğretmenlere söylemek konusunda isteksiz oldukları ve bu eğilimin yaşla birlikte arttığı belirlenmiştir. 5.sınıf öğrencilerinin yarısı zorbalığa uğradığını öğretmenlerine oldukça kolay veya çok kolay söylerken 8.sınıf öğrencilerinin ise sadece %31'i söylediğini belirtmiştir. (Oliver ve Candappa (2007). Oliver ve

Candappa (2007), kurbanların zorbalığa uğradığını bir başkasına söylediklerinde akranları tarafından reddedileceklerine inandıklarını belirtmektedir. Oysa araştırma sonuçları, yetişkinden yardım almanın zorbalığın önlenmesi ve zorbalığa müdahale edilmesindeki önemini göstermektedir (Craig, Pepler ve Blais, 2007). Buna karşın öğrencilerin okul zorbalığına müdahalesini engelleyen kimi faktörler bulunmaktadır (Cappadocia, Pepler, Cummings ve Craig, 2012; Lodge ve Frydenberg, 2005; Rigby ve Johnson, 2005; Thornberg ve Jungert, 2014). Bunlar etkili müdahale stratejilerinin eksikliği, misilleme korkusu, zorbalık davranışlarının ciddi olmadığı algısı, zorbalığı kendisiyle alakalı algılamama, mağdurları suçlama, akranları tarafından reddedilme korkusu, arkadaşlık eksikliği, akran normlarına uyma ve mağdurların kendilerini savunması gerektiği inancı olarak sıralanmıştır (Akt., Chen, Changeve Cheng, 2016, 290). Ancak etkili müdahalenin önemi konusunda Cortes ve Kochenderfer-Ladd'in (2014) tespitleri önemlidir. Araştırmacılar, öğrencilerin öğretmenlerinin zorbalığa müdahale etme konusunda daha etkin sorumluluk aldıklarında öğretmenlerine zorbalığı daha fazla haber verdiklerini ancak misilleme davranışlarla karşı karşıya kalma veya alay edilme ya da cezalandırılma durumunda ise zorbalığı daha az haber verdiklerini tespit etmiştir. Zorbalığa uğradığını belirten 4-5. sınıf öğrencileri ve onların velileri, öğretmenleri ve okul yöneticileriyle gerçekleştirilen araştırmada (Mishna, 2004), öğretmenlerden biri zorbalık konusunda şunları söylemiştir: Fiziksel saldırganlığın fiziksel olmayan saldırganlıktan daha ciddi olduğunu belirterek sınıftaki erkek öğrencilerin birinin kurban olarak nitelendirildiğinde şok olduğunu, çünkü o öğrencinin arkadaşlarının olduğunu ve onlar tarafından sevildiğini ifade etmiştir.

Zorbalığa Uğrayan Öğrencilerin Zorbalığa Tepkileri

Öğrencilerin önemli bir bölümü zorbalığa uğradığını öğretmen veya ailesine anlattığını belirtirken, görüşme yapılan öğrencilerin büyük çoğunluğu ($f=81$) ise zorbalığa uğradığında herhangi bir tepki vermediğini belirtmiştir. Bu sonuç, aynı zamanda zorbalıkta herhangi bir şekilde yer almayan öğrencilerin (%89.1) önemli ölçüde zorbalığa uğrayan öğrencilere destek olmadığını göstermektedir. Bir başka ifadeyle çok büyük bir güç, arkadaşlarının zorbalığa uğramasına seyirci kalmaktadır. Belki de zorbalığın asırlardır devam etmesinin kaynağında bu sessizlik yaklaşımı yer almaktadır. Bundan yaklaşık on yıl önce yapılan bir araştırmada da (Salmivalli, 2010), zorbalığa uğrayan çocuklara öğrencilerin sadece %20'sinin yardım ettiği veya onları koruduğu belirlenmiştir. Oysaki Fitzpatrick ve Bussey (2014), birçok araştırmada olumlu arkadaşlıkların niteliğinin sosyal zorbalığın negatif etkilerinin azaltılmasında önemli bir rolünün olduğu belirlendiğini bildirmektedir (Schmidt ve Bagwell, 2007; Waldrip, Malcolm ve Jensen-Campbell, 2008; Woods, Done ve Kalsi, 2009'den akt., Fitzpatrick ve Bussey, 2014). Araştırma sonuçları arkadaşlarının savunması ile ergenin kendini savunma/koruma davranışları arasında ilişki olduğunu (Ruggieri vd., 2013) ve ayrıca prososyal davranışlar (diğerleriyle işbirliği yapma, onlara karşı kibar olma ve yardımcı olma, gibi) üzerinde akranların olumlu etkilerinin olduğunu göstermektedir (Molano, Jones, Brown ve Aber, 2013'ten akt., Sijtsema, Rambaran, Caravita ve Gini, 2014, 2094). Diğer taraftan zorbalığa uğrayan öğrenciler arasında az sayıda da olsa yardım alan öğrenciler olduğu belirlenmiştir. Benzer sonuçlara Smith ve arkadaşlarının (2001) 10-14 yaşındaki ergenlerle gerçekleştirdiği araştırmada ulaşılmıştır (akt., Burnukara ve Uçanok, 2012). Aynı araştırmada ergenlerin zorbalıkla baş etmede önemsememe, zorbalık yapanlara bunu bırakmalarını söyleme, yetişkin bir insandan yardım isteme ve mücadeleden vazgeçme davranışlarını daha çok kullandıkları buna karşılık ağlama, arkadaşlarından yardım alma ve kaçmayı daha az kullandıklarını belirtilmiştir. Diğer taraftan 5-8. sınıf öğrencileriyle yürütülen bir araştırmada (Oliver ve Candappa, 2007), 8. sınıf öğrencilerinin sadece %31'i zorbalık hakkında kolaylıkla konuşabileceği bir öğretmen bulabildiğini belirtmiştir. Bu araştırmada, 5. sınıf öğrencilerinin büyük çoğunluğu okulda samimi arkadaşlarının olmasını, zorbalıktan korunmak için bir strateji olarak gördüklerini ifade etmiştir. Öğrenciler ayrıca okul saatleri öncesi, sırası ve sonrasında zorbalığa

uğrama olasılığı olduğunu ve ihtiyaç duyulduğunda öğretmen ve diğer yetişkinlerin aksine, arkadaşlarının destek sağladığını belirtmiştir. Aceves, Hinshaw, Mendoza-Denton ve Page-Gould (2010), öğrenciler okul ortamlarında çatışma durumlarıyla karşılaştıklarında öğretmenlerin başarılı bir şekilde çatışmaya müdahale etme fırsatları olduğunu, böyle olmadığı takdirde öğrencilerin problemi önemsememe, arkadaşlarına yaklaşma veya misilleme yapma yoluna gittiklerini bildirmiştir.

Zorbalığa Uğrayan ve Zorbalık Yapan Öğrencilere Göre Zorbalık Yapılan Yerler

Teneffüsler, öğrencilerin akranlarıyla etkileşimini ve sosyal becerilerinin gelişimini sağlar. Oysa zorbalık temelde teneffüslerde gerçekleştirilir. Zorbalığa uğrayan ve zorbalık yapan öğrencilerle yapılan görüşmede, zorbalığın yaşandığı yerler arasında ilk sıralarda sınıf, okul bahçesi ve koridorun geldiği belirtilmiştir. Bu sonuç bugüne kadar yapılan pek çok araştırma sonucuyla (Burnukara ve Uçanok, 2012; Dikbıyık ve Yılmaz, 2016; Egbochuku, 2007; Fekkes, Pijpers ve Verloove-Vanhorick, 2005; Özkan ve Çifci, 2010; Pereira, Mendonca, Neto, Valente ve Smith, 2004; UNICEF, 2017, 20; Yurtal ve Cenkseven, 2016) benzerlik göstermektedir. Ayrıca Buchanan ve Winzer'in (2001) çalışmasında öğrenciler, zorbalığın en çok bahçede olduğunu; çünkü öğretmenlerin etrafta olmadığını veya olsalar bile bu geniş ve kalabalık ortamda olan biteni göremediklerini anlatmışlardır. Bu sonuçlar, zorbalığın en çok okul içindeki alanlarda yaşandığını ve bu alanlarda aynı zamanda öğretmen denetiminin yeterli olmadığını veya öğretmenlerin zorbalık davranışlarını tam olarak ayırt edemediği için müdahale etmediğini de gösterebilir.

Zorbalık Yapıldığında Öğretmenin Olup Olmaması

Zorbalığa uğrayan öğrencilerin yaklaşık olarak 2/3'ü, zorbalık yapan öğrencilerin ise yarısının zorbalık yapıldığında öğretmenin olmadığını belirtmiştir. Oysa öğretmenlerin zorbalığa müdahalesi, kurbanları olumlu olarak etkilemekte ve onların zorbalığa yeterince müdahale etmemesi ise kurbanların öğretmenlerinin kendilerini korumadığı veya koruyamadığı şeklinde algılamasına yol açmaktadır. Öğretmenlerin zorbalığa yönelik bu esnek yaklaşımı kurbanları yalnız ve çaresiz bırakmaktadır. Zaten zorbalığa uğradıklarını çevresindekilere söylememe eğiliminde olan bu kurbanlar tutarlı ve uygun bir girişimin olmaması durumunda sessiz kalacak ve zorbalığa uğramaya devam edeceklerdir (Kartal ve Bilgin, 2009). Houndumadi ve Pateraki (2001) öğrencilerin zorbalığa uğradığını öncelikle ailelerine söylediğini ve öğretmenlerinin çoğunun onların zorbalığa uğradığının farkında olmadıklarını bildirmiştir. Nedenler ne olursa okul ikliminin olumlu olduğu bir okulda öğrencilerin zorbalığa uğradığını öncelikle öğretmenlerine bildirmesi beklenmektedir. Bulgular bir bütün olarak ele alındığında, zorbalığa uğradığını aile ve öğretmenlerine söylemediğini ve yardım almadığını bildiren öğrenci ifadelerinin sıklığı bu çocukların ailelerinin ve öğretmenlerinin düşündüğünden daha fazla yardıma ihtiyaçlarının olduğunu açıkça göstermektedir (Kartal ve Bilgin, 2009).

Sonuç olarak denilebilir ki zorba veya kurban olma davranışı kendiliğinden değil, pek çok değişkenin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda bu değişkenler arasındaki neden-sonuç ilişkilerinin ortaya çıkarılması amaçlanmalıdır. Böylelikle önleme ve müdahale programları daha etkili olacak biçimde geliştirilecektir.

Kaynaklar / References

- Aceves, M. J., Hinshaw, S. P., Mendoza-Denton, R., & Page-Gould, E. (2010). Seek help from teachers or fight back? Student perceptions of teachers' actions during conflicts and responses to peer victimization. *Journal of Youth and Adolescence*, 39(6), 658-669.
- Akyol, N. A., Yıldız, C. ve Akman, B. (2017). Öğretmenlerin akran zorbalığına ilişkin görüşleri ve zorbalıkla baş etme stratejileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(2), 439-459.
- Aleem, S. (2016). Bullying behavior among school students: A review. *Indian Journal of Health and Wellbeing*, 7(10), 976-981.
- Arnarsson, A., & Bjarnason, T. (2018). The Problem with Low-Prevalence of Bullying. *International journal of environmental research and public health*, 15(7), 15-35.
- Alsaker, F. D., & Valkanover, S. (2001). Early diagnosis and prevention of victimization in kindergarten. In J. Juvonen & S. Graham (Eds.), *Peer harassment in school: The plight of the vulnerable and victimized*, 175-195. New York: Guilford Press.
- Anderson, C. A., Shibuya, A., Ihori, N., Swing, E. L., Bushman, B. J., Sakamoto, A., Rothstein, H.R., & Saleem, M. (2010). Violent video game effects on aggression, empathy, and prosocial behavior in Eastern and Western countries: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 136(2), 151-173. doi:10.1037/a0018251
- Arseneault, L., Milne, B. J., Taylor, A., Adams, F., Delgado, K., Cadpi, A., & Moffitt, T. E. (2008). Being bullied as an environmentally mediated contributing factor to children's internalizing problems. *Archives of Pediatrics and Adolescent Medicine*, 162(2), 145-150.
- Arseneault, L., Walsh, E., Trzesniewski, K., Newcombe, R., Caspi, A., & Moffitt, T. E. (2006). Bullying victimization uniquely contributes to adjustment problems in young children: a nationally representative cohort study. *Pediatrics*, 118(1), 130-138.
- Arslan, S., Hallett, V., Akkas, E., ve Akkas, O. A. (2012). Bullying and victimization among Turkish children and adolescents: examining prevalence and associated health symptoms. *European journal of pediatrics*, 171(10), 1549-1557.
- Asimopoulos, C., Bibou-Nakou, I., Hatzipemou, T., Soumaki, E., & Tsiantis, J. (2014). An investigation into students' and teachers' knowledge, attitudes and beliefs about bullying in Greek primary schools. *International Journal of Mental Health Promotion*, 16(1), 42-52.
- Auslander, W. F., Sterzing, P. R., Gerke, D., & Edmond, T. (2016). Childhood abuse and aggression in adolescent girls involved in child welfare: The role of depression and posttraumatic stress. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 9(4) 359– 368. doi:10.1007/s40653-016-0090-3
- Azeredo, C.M., Levy, R.B., Araya, R. & Menezes, P.R. (2015). Individual and contextual factors associated with verbal bullying among Brazilian adolescents. *BMC Pediatrics*, 15(1), 1-11.
- Bacchini, D., Esposito, G., & Affuso, G. (2009). Social experience and school bullying. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 19(1), 17-32.
- Baki, A. ve Gökçek, T. (2012). Karma yöntem araştırmalarına genel bir bakış. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(42), 1-21.
- Baldry, A. C., & Farrington, D. P. (2000). Bullies and delinquents: Personal characteristics and parental styles. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 10(1), 17-31.
- Barboza, G. E., Schiamberg, L. B., Oehmke, J., Korzeniewski, S. J., Post, L. A., & Heraux, C. G. (2009). Individual characteristics and the multiple contexts of adolescent bullying: An ecological perspective. *Journal of Youth and Adolescence*, 38(1), 101-121.

- Bauman, S., & Del Rio, A. (2006). Preservice teachers' responses to bullying scenarios: Comparing physical, verbal, and relational bullying. *Journal of Educational Psychology, 98*(1), 219-231.
- Berger, K. S. (2007). Update on bullying at school: Science forgotten? *Developmental Review, 27*(1), 90-126.
- Bronfenbrenner, U. (1979). Contexts of child rearing: Problems and prospects. *American Psychologist, 34*(10), 844-850.
- Buchanan, P., & Winzer, M. (2001). Bullying in schools: Children's voices. *International Journal of Special Education, 16*(1), 67-79.
- Burnukara, P. ve Uçanok, Z. (2012). İlk ve orta ergenlikte akran zorbalığı: Gerçekleştiği yerler ve başatme yolları. *Türk Psikoloji Yazıları, 15*(29), 68-82.
- Camodeca, M., & Goossens, F. A. (2005). Aggression, social cognitions, anger and sadness in bullies and victims. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 46*(2), 186-197.
- Cappadocia, M. C., Pepler, D., Cummings, J. G., & Craig, W. (2012). Individual motivations and characteristics associated with bystander intervention during bullying episodes among children and youth. *Canadian Journal of School Psychology, 27*(3), 201-216.
- Caravita, S., Di Blasio, P., & Salmivalli, C. (2009). Unique and interactive effects of empathy and social status on involvement in bullying. *Social Development, 18*(1), 140-163.
- Carbone-Lopez, K., Esbensen, F. A., & T. Brick, B. (2010). Correlates and consequences of peer victimization: Gender differences in direct and indirect forms of bullying. *Youth Violence and Juvenile Justice, 8*(4), 332-350.
- Carney, A. G., & Merrell, K. W. (2001). Bullying in schools: Perspectives on understanding and preventing an international problem. *School Psychology International, 22*(3), 364-382.
- Carrera, M. V., DePalma, R., & Lameiras, M. (2011). Toward a more comprehensive understanding of bullying in school settings. *Educational Psychology Review, 23*(4), 479-499.
- Chen, L. M., Chang, L. Y., & Cheng, Y. Y. (2016). Choosing to be a defender or an outsider in a school bullying incident: Determining factors and the defending process. *School Psychology International, 37*(3), 289-302.
- Cohn, A., & Canter, A. (2003). Bullying: What schools and parents can do. *National Association of School Psychologists Fact Sheet*. Retrieved April, 17, 2003.
- Cook, C.R., Williams, K.R., Guerra, N.G., Kim, T.E., & Sadek, S. (2010). Supplemental material for predictors of bullying and victimization in childhood and adolescence: A meta-analytic investigation. *School Psychology Quarterly, 25*(2), 65-83.
- Cortes, K. I., & Kochenderfer-Ladd, B. (2014). To tell or not to tell: What influences children's decisions to report bullying to their teachers? *School Psychology Quarterly, 29*(3), 336-348. doi: 10.1037/spq0000078
- Craig, W., Harel-Fisch, Y., Fogel-Grinvald, H., Dostaler, S., Hetland, J., Simons-Morton, B., Molcho, M., Gaspar de Mato, M., Overpeck, M., Due, P., & Pickett, W. (2009). A cross-national profile of bullying and victimization among adolescents in 40 countries. *International Journal of Public Health, 54*(2), 216-224.
- Craig, W., Pepler, D., & Blais, J. (2007). Responding to bullying: What works? *School Psychology International, 28*(4), 465-477.
- Creswell, J. W. (2014). *Qualitative, quantitative and mixed methods approaches reasarih design*. Singapore: Sage Publications.

- Creswell, J. W., & Clark, V. L. P. (2015). *Karma yöntem araştırmaları: Tasarımı ve yürütülmesi* (Aydın, E., Bukova Güzel, E., Bursal, M., Çorlu, S., Dede, Y., Delice, A., Demir, S. B., Güngör, F., Köksal, M. S., Kula, S., Peker ve M., Yaman, S. Çev.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çankaya, İ. (2011). İlköğretimde akran zorbalığı. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(1), 81-92.
- De Bruyn, E. H., Cillessen, A. H. N., & Wissink, I. B. (2010). Associations of peer acceptance and perceived popularity with bullying and victimization in early adolescence. *Journal of Early Adolescence*, 30(4), 543-566.
- Delfabbro, P., Winefield, T., Trainor, S., Dollard, M., Anderson, S., Metzger, J., & Hammarstrom, A. (2006). Peer and teacher bullying/victimization of South Australian secondary school students: Prevalence and psychosocial profiles. *British Journal of Educational Psychology*, 76(1), 71-90.
- Demaray, M.K., & Malecki, C.K. (2003). Perceptions of the frequency and importance of social support by students classified as victims, bullies, and bully/victims in an urban middle school. *School Psychology Review*, 32(3), 471-489.
- Dikbıyık, C. ve Yılmaz, E. (2016). Tekirdağ ölçeğinde akran zorbalığı araştırması ve bulguların değerlendirmesi. *Humanitas*, 4(7), 126-139.
- Dittrick, C. J., Beran, T., Mishna, F., Hetherington, R., & Shariff, S. (2013). Do children who bully their peers also play violent video games? A Canadian national study. *Journal of School Violence*, 12(4), 297-318. doi:10.1080/15388220.2013.803244
- Donoghue, C., Almeida, A., Brandwein, D., Rocha, G., & Callahan, I. (2014). Coping with verbal and social bullying in middle school. *The International Journal of Emotional Education*, 6(2), 40-53.
- Driscoll, D. L., Appiah-Yeboah, A., Salib, P., & Rupert, D. J. (2007). Merging qualitative and quantitative data in mixed methods research: How to and why not. *Ecological and Environmental Anthropology (University of Georgia)*, 3(1), 18-28.
- Dulmus, C. N., Theriot, M. T., Sowers, K. M., & Blackburn, J. A. (2004). Student reports of peer bullying victimization in a rural school. *Stress, Trauma, and Crisis*, 7(1), 1-16.
- Duy, B. ve Yıldız, M. A. (2014). Farklı zorbalık konumunda olmak empatik eğilim ve yaşam doyumu bağlamında bir fark yaratır mı?. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10(3), 31-47.
- Edwards, D., Hunt, M. H., Meyers, J., Grogg, K. R., & Jarrett, O. (2005). Acceptability and student outcomes of a violence prevention curriculum. *Journal of Primary Prevention*, 26(5), 401-418.
- Egbochuku, E. O. (2007). Bullying in Nigerian schools: Prevalence study and implications for counselling. *Journal of Social Sciences*, 14(1), 65-71.
- Erath, S. A., Flanagan, K. S., & Bierman, K. L. (2008). Early adolescent school adjustment: Associations with friendship and peer victimization. *Social Development*, 17(4), 853-870.
- Espelage, D. L., Holt, M. K., & Henkel, R. R. (2003). Examination of peer-group contextual effects on aggression during early adolescents. *Child Development*, 74(1), 205-220.
- Fekkes, M., Pijpers, F. I., Fredriks, A. M., Vogels, T., & Verloove-Vanhorick, S. P. (2006). Do bullied children get ill, or do ill children get bullied? A prospective cohort study on the relationship between bullying and health-related symptoms. *Pediatrics*, 117(5), 1568-1574.
- Fekkes, M., Pijpers, F. I. M., & Verloove-Vanhorick, S. P. (2005). Bullying: who does what, when and where? Involvement of children, teachers and parents in bullying behavior. *Health Education Research Theory & Practice*, 20(1), 81-91.
- Feldman, A. F., & Matjasko, J. L. (2007). Profiles and portfolios of adolescent school-based extracurricular activity participation. *Journal of Adolescence*, 30(2), 313-332.

- Fitzpatrick, S., & Bussey, K. (2014). The role of perceived friendship self-efficacy as a protective factor against the negative effects of social victimization. *Social Development, 23*(1), 41-60.
- Flaspohler, P. D., Elfstrom, J. L., Vanderzee, K. L., Sink, H. E., & Birchmeier, Z. (2009). Stand by me: The effects of peer and teacher support in mitigating the impact of bullying on quality of life. *Psychology in the Schools, 46*(7), 636-649.
- Fried, S., & Fried, P. (1998). *Bullies & victims: Helping your children through the schoolyard battlefield*. New York: M. Evans.
- Gini, G., & Pozzoli, T. (2009). Association between bullying and psychosomatic problems: A meta-analysis. *Pediatrics, 123*(3), 1059-1065.
- Gini, G., Albiero, P., Benelli, B., & Altoè, G. (2007). Does empathy predict adolescents' bullying and defending behavior?. *Aggressive Behavior, 33*(5), 467-476.
- Gini, G., Albiero, P., Benelli, B., & Altoe, G. (2008). Determinants of adolescents' active defending and passive bystanding behavior in bullying. *Journal of Adolescence, 31*(1), 93-105.
- Golmaryami, F. N., Frick, P. J., Hemphill, S. A., Kahn, R. E., Crapanzano, A. M., & Terranova, A. M. (2016). The social, behavioral, and emotional correlates of bullying and victimization in a school-based sample. *Journal of Abnormal Child Psychology, 44*(2), 381-391.
- Halcomb, E., & Hickman, L. (2015). Mixed methods research. *Nursing Standard: promoting excellence in nursing care, 29*(32), 41-47.
- Healy, K. L., Sanders, M. R., & Iyer, A. (2014). Facilitative parenting and children's social, emotional and behavioral adjustment. *Journal of Child and Family Studies, 24*(6), 1762-1779.
- Hilooğlu, S. ve Cenkseven-Önder, F. (2010). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinde zorbalığı yordamada sosyal beceri ve yaşam doyumunun rolü. *İlköğretim Online, 9*(3), 1159-1173.
- Hong, J. S., & Espelage, D. L. (2012). A review of research on bullying and peer victimization in school: An ecological system analysis. *Aggression and Violent Behavior 17*(4), 311-322.
doi:10.1016/j.avb.2012.03.003
- Houndoumadi, A., & Pateraki, L. (2001). Bullying and bullies in Greek elementary schools: Pupils' attitudes and teachers'/parents' awareness'. (Electronic version) *Educational Review, 53*(1), 19-26.
- Huesmann, L. R. (2007). The impact of electronic media violence: Scientific theory and research. *Journal of Adolescent Health, 41*(6), 6-13. doi:10.1016/j.jadohealth.2007.09.005
- Hymel, S., & Swearer, S.M. (2015). Four decades of research on school bullying: An introduction. *American Psychologist, 70*(4), 293-299.
- Isaacs, J., Hodges, E. V., & Salmivalli, C. (2008). Long-term consequences of victimization by peers: A follow-up from adolescence to young adulthood. *International Journal of Developmental Science, 2*(4), 387-397.
- Jantzer, V., Haffner, J., Parzer, P., Resch, F., & Kaess, M. (2015). Does parental monitoring moderate the relationship between bullying and adolescent nonsuicidal self-injury and suicidal behavior? A community-based self-report study of adolescents in Germany. *BMC Pediatrics, 15*(1), 1-8.
- Johnson, R. B., & Onwuegbuzie, A. J. (2004). Mixed methods research: A research paradigm whose time has come. *Educational Researcher, 33*(7), 14-26.
- Juvonen, J., Graham, S., & Schuster, M. A. (2003). Bullying among young adolescents: The strong, the weak, and the troubled. *Pediatrics, 112*(6), 1231-1237.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Günümüzde insan ve insanlar* (12. Baskı). İstanbul: Evrim Yayınları.

- Kaltiala-Heino, R., Rimpelä, M., Rantanen, P., & Rimpelä, A. (2000). Bullying at school-an indicator of adolescents at risk for mental disorders. *Journal of Adolescence*, 23(6), 661-674.
- Kartal, H., & Bilgin, A. (2009). Bullying and school climate from the aspects of the students and teachers. *Eurasian Journal of Educational Research (EJER)*, 36, 209-226.
- Kartal, H. ve Bilgin, A. (2012). İlköğretim öğrencilerinin zorbalığın nedenleri ile ilgili algıları. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 11(1), 25-48.
- Kontak, J. (2016). *Taking bullying by the horns: Childhood bullying behaviours and poor mental health*. Master of Arts Dalhousie University Halifax, Nova Scotia July 2016, <http://dalpace.library.dal.ca/bitstream/handle/10222/72154/Kontak-Julia-MA-HPRO-August-2016.pdf?sequence=5>
- Larson, R. W. (2011). Positive development in a disorderly world. *Journal of Research on Adolescence*, 21(2), 317-334. doi: 10.1111/j.1532-7795.2010.00707.x
- Lodge, J., & Frydenberg, E. (2005). The role of peer bystanders in school bullying: Positive steps toward promoting peaceful schools. *Theory into Practice*, 44(4), 329-336.
- Marini, Z. A., Dane, A. V., Bosacki, S. L., & Cura, Y. L. C. (2006). Direct and indirect bully-victims: differential psychosocial risk factors associated with adolescents involved in bullying and victimization. *Aggressive Behavior*, 32(6), 551-569.
- Marsh, H. W., Nagengast, B., Morin, A. J., Parada, R. H., Craven, R. G., & Hamilton, L. R. (2011). Construct validity of the multidimensional structure of bullying and victimization: An application of exploratory structural equation modeling. *Journal of Educational Psychology*, 103(3), 701-732.
- McDougall, P., & Vaillancourt, T. (2015). Long-term adult outcomes of peer victimization in childhood and adolescence: Pathways to adjustment and maladjustment. *American Psychologist*, 70(4), 300-310. doi: 10.1037/a0039174
- Mishna, F. (2004). A qualitative study o bullying from multiple perspectives. *Children & Schools*, 26(4), 234-247.
- Mouttapa, M., Valente, T., Gallaher, P., Rohrbach, L. A., & Unger, J. B. (2004). Social network predictors of bullying and victimization. *Adolescence*, 39(154), 315-335.
- Nansel, T. R., Craig, W., Overpeck, M. D., Saluja, G., & Ruan, W. J. (2004). Cross-national consistency in the relationship between bullying behaviors and psychosocial adjustment. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 158(8), 730-736.
- O'connell, P. A. U. L., Pepler, D., & Craig, W. (1999). Peer involvement in bullying: Insights and challenges for intervention. *Journal of Adolescence*, 22(4), 437-452.
- Oliver, C., & Candappa, M. (2007). Bullying and the politics of 'telling'. *Oxford Review of Education*, 33(1), 71-86.
- Olson, C. K. (2004). Media violence research and youth violence data: Why do they conflict? *Academic Psychiatry*, 28(2), 144-150. doi:10.1176/appi.ap.28.2.144
- Olson, C. K., Kutner, L. A., Baer, L., Beresin, E. V., Warner, D. E., & Nicholi II, A. M. (2009). M-rated video games and aggressive or problem behavior among young adolescents. *Applied Developmental Science*, 13(4), 188-198.
- Olweus, D. (1993). Bully/victim problems among schoolchildren: Long-term consequences and an effective intervention program. In S. Hodgins (Ed.), *Mental disorder and crime* (pp. 317-349). Thousand Oaks, CA, US: Sage Publications, Inc.
- Özkan, Y. ve Çifci, E. G. (2010). Düşük sosyo-ekonomik düzeydeki ilköğretim okullarında akran zorbalığı. *İlköğretim Online*, 9(2), 576-586.

- Peguero, A. A. (2008). Bullying victimization and extracurricular activity. *Journal of School Violence, 7*(3), 71-85.
- Pepler, D., Craig, W., & O'Connell, P. (2010). Peer processes in bullying: Informing prevention and intervention strategies. In S. R. Jimerson, S. M. Swearer, & D. L. Espelage (Eds.), *Handbook of bullying in schools: An international perspective* (pp. 469-479). New York, NY, US: Routledge/Taylor & Francis Group.
- Pereira, B., Mendonca, D., Neto, C., Valente, L., & Smith, P. K. (2004). Bullying in Portuguese schools. *School Psychology International, 25*(2), 241-254.
- Pişkin, M. (2010). Examination of peer bullying among primary and middle school children in Ankara, Turkey. *Eğitim ve Bilim, 35*(156), 175-189.
- Rideout, V. J., Foehr, U. G., & Roberts, D. F. (2010). Generation M2: Media lives of 8- to 18 year-olds. A Kaiser family foundation study. Mento Park, CA: Kaiser Family Foundation.
<https://kaiserfamilyfoundation.files.wordpress.com/2010/01/mh012010presentl.pdf>
- Rigby, K. (2003). Consequences of bullying in schools. *The Canadian Journal of Psychiatry, 48*(9), 583-590.
- Rigby, K., & Johnson, B. (2005). Introduction to the international bystander project. *Pastoral Care in Education, 23*(2), 6-9.
- Rodkin, P. C., Espelage, D. L., & Hanish, L. D. (2015). A relational framework for understanding bullying: Developmental antecedents and outcomes. *American Psychologist, 70*(4), 311-321. doi: 10.1037/a0038658
- Ruggieri, S., Friemel, T., Sticca, F., Perren, S., & Alsaker, F. (2013). Selection and influence effects in defending a victim of bullying: The moderating effects of school context. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 79*, 117-126. doi: 10.1016/j.sbspro.2013.05.060
- Salmivalli, C. (2010). Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior, 15*(2), 112-120. doi:10.1016/j.avb.2009.08.007
- Salmivalli, C., & Nieminen, E. (2002). Proactive and reactive aggression among school bullies, victims, and bully-victims. *Aggressive Behavior, 28*(1), 30-44.
- Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Björkqvist, K., Österman, K., & Kaukiainen, A. (1996). Bullying as a group process: Participant roles and their relations to social status within the group. *Aggressive Behavior, 22*(1), 1-15.
- Salmivalli, C., Voeten, M., & Poskiparta, E. (2011). Bystanders matter: Associations between reinforcing, defending, and the frequency of bullying behavior in classrooms. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology, 40*(5), 668-676.
- Sapouna, M., & Wolke, D. (2013). Resilience to bullying victimization: The role of individual, family and peer characteristics. *Child Abuse & Neglect, 37*(11), 997-1006.
- Sauerwein, M., Theis, D., & Fischer, N. (2016). How youths' profiles of extracurricular and leisure activity affect their social development and academic achievement. *IJREE-International Journal for Research on Extended Education, 4*(1), 103-124.
- Schäfer, M., Korn, S., Brodbeck, F. C., Wolke, D., & Schulz, H. (2005). Bullying roles in changing contexts: The stability of victim and bully roles from primary to secondary school. *International Journal of Behavioral Development, 29*(4), 323-335.
- Schmidt, J. (2003). Correlates of reduced misconduct among adolescents facing adversity. *Journal of Youth and Adolescence, 32*(6), 439-452.
- Serra-Negra, J. M., Pordeus, I. A., Corrêa-Faria, P., Fulgêncio, L. B., Paiva, S. M., & Manfredini, D. (2017). Is there an association between verbal school bullying and possible sleep bruxism in adolescents? *Journal of Oral Rehabilitation, 44*(5), 347-353.

- Sijtsema, J. J., Rambaran, J. A., Caravita, S., & Gini, G. (2014). Friendship selection and influence in bullying and defending: Effects of moral disengagement. *Developmental Psychology, 50*(8), 2093-2104.
- Sterzing, P. R., Hong, J. S., Gartner, R. E., & Auslander, W. F. (2016). Child maltreatment and bullying victimization among a community-based sample of sexual minority youth: The mediating role of psychological distress. *Journal of Child & Adolescent Trauma, 9*(4), 283-293.
<https://doi.org/10.1007/s40653-016-0101-4>
- Swearer, S. M., Wang, C., Berry, B., & Myers, Z. R. (2014). Reducing bullying: Application of social cognitive theory. *Theory into Practice, 53*(4), 271-277.
- Swearer, S., & Hymel, S. (2015). Bullying and discrimination in schools: Exploring variations across student subgroups. *School Psychology Review, 44*(4), 504-509.
- Takizawa, R., Maughan, B., & Arseneault, L. (2014). Adult health outcomes of childhood bullying victimization: evidence from a five-decade longitudinal British birth cohort. *American Journal of Psychiatry, 171*(7), 777-784.
- Teddle, C., & Yu, F. (2007). Mixed methods sampling: A typology with examples. *Journal of Mixed Methods Research, 1*(1), 77-100.
- Thornberg, R., Halldin, K., Bolmsjö, N., & Petersson, A. (2013). Victimising of school bullying: A grounded theory. *Research Papers in Education, 28*(3), 309-329.
- Thornberg, R., & Jungert, T. (2014). School bullying and the mechanisms of moral disengagement. *Aggressive Behavior, 40*(2), 99-108.
- Topçu, Ç. ve Erdur-Baker, Ö. (2016). Zorbalık mağdurlarının yardım alma davranışı ve yardım kaynakları. *Ege Eğitim Dergisi, 17*(1), 127-145.
- Trach, J., Hymel, S., Waterhouse, T., & Neale, K. (2010). Bystander responses to school bullying: A cross-sectional investigation of grade and sex differences. *Canadian Journal of School Psychology, 25*(1), 114-130.
- UNESCO (2011). Global education digest 2011 comparing education statistics across the world. *The UNESCO Institute for Statistics*. <http://unesdoc.unesco.org/images/0021/002135/213517e.pdf>
- UNESCO (2017). School violence and bullying: Global status report. *Presented at the International Symposium on School Violence and Bullying: From Evidence to Action*, Seoul, Republic of Korea, 17 – 19 January 2017, p. 9. <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002469/246970e.pdf>
- Vaillancourt, T., Trinh, V., McDougall, P., Duku, E., Cunningham, L., Cunningham, C., Hymel, S., & Short, K. (2010). Optimizing population screening of bullying in school-aged children. *Journal of School Violence, 9*(3), 233-250. doi: 10.1080/15388220.2010.483182
- Vanderbilt, D., & Augustyn, M. (2010). The effects of bullying. *Paediatrics and Child Health, 20*(7), 315-320.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, A. J., De Winter, A. F., Verhulst, F. C., & Ormel, J. (2005). Bullying and victimization in elementary schools: a comparison of bullies, victims, bully/victims, and uninvolved preadolescents. *Developmental Psychology, 41*(4), 672-682.
- Wang, J., Iannotti, R.J., Luk, J.W., and Nansel, T.R. (2010). Co-occurrence of victimization from five subtypes of bullying: physical, verbal, social exclusion, spreading rumors, and cyber. *Journal of Pediatric Psychology, 35*(10), 1103-1112. doi:10.1093/jpepsy/jsq048.
- Werth, J. M., Nickerson, A. B., Aloe, A. M., & Swearer, S. M. (2015). Bullying victimization and the social and emotional maladjustment of bystanders: A propensity score analysis. *Journal of School Psychology, 53*(4), 295-308.

- West, P., Sweeting, H., & Young, R. (2010). Transition matters: pupils' experiences of the primary–secondary school transition in the West of Scotland and consequences for well-being and attainment. *Research Papers in Education*, 25(1), 21-50.
- White, R., & Mason, R. (2012). Bullying and gangs. *International Journal of Adolescent Medicine and Health*, 24(1), 57-62.
- Yen, C. F., Huang, M. F., Kim, Y. S., Wang, P. W., Tang, T. C., Yeh, Y. C., & Yang, P. (2013). Association between types of involvement in school bullying and different dimensions of anxiety symptoms and the moderating effects of age and gender in Taiwanese adolescents. *Child Abuse & Neglect*, 37(4), 263-272.
- Yerlikaya, I. (2014). Evaluation of Bullying Events among Secondary Education Students in Terms of School Type, Gender and Class Level. *International Journal of Progressive Education*, 10(3), 139-149.
- Yurtal, F. ve Cenkseven, F. (2016). İlköğretim okullarında zorbalığın yaygınlığı ve doğası. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(28), 1-13.

Yazarlar

İletişim

Dr.Hülya Kartal, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesidir. İlgili alanları arasında, okuma-yazma öğretimi, erken çocukluk eğitimi, öğretmen yetiştirme ve okul zorbalığı yer almaktadır.

Prof. Dr. Hülya Kartal, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı, Nilüfer / Bursa, hkartal@uludag.edu.tr

Dr.Yakup Balantekin, Yıldırım İlçe Milli Eğitim Şube Müdürüdür. İlgili alanları arasında, motivasyon, okuma-yazma öğretimi yer almaktadır.

Dr. Yakup Balantekin, Yıldırım İlçe Milli Eğitim Şube Müdürlüğü, Yıldırım / Bursa
yakupbalan@gmail.com

Dr.Asude Bilgin, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesidir. İlgili alanları arasında, psikoloji, öğrenme ve okul zorbalığı yer almaktadır.

Prof. Dr. Asude Bilgin, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı, Nilüfer / Bursa
asudebilgin@uludag.edu.tr

Mehmet Soyucok, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisidir. İlgili alanları arasında, okuma-yazma öğretimi, okur-yazarlık ve okul zorbalığı yer almaktadır.

Mehmet Soyucok, Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı, Nilüfer/Bursa
mehmetsoyucok1@gmail.com

Summary

Purpose. All living beings have an instinct to survive, which leads to competition. Conflict, bullying, and several aggressive behaviors have been inevitable as a survival tactic, especially in environments with limited resources, since the first human being. This survival instinct today continues full steam ahead so that individuals can sustain not only physical but also economic, social and educational existence. Bullying is the authentic and complicated form of interpersonal aggression. In Bronfenbrenner's (1979) ecological system theory, human development takes place through mutual interaction between individuals and a great number of systems such as home, school, neighborhood, culture, and society. Accordingly, it seems that bullying is not a consequence of the individual characteristics of the bully and victim but a consequence of the interaction of environmental variables such as families, friends, neighbors, teachers, media, and technology. In other words, bullying is an interaction between the victim and the bully in a socio-ecological setting. This interaction is a dynamic process characterized by the personality traits of the victim and the bully, the nature of their interactions, the presence of teachers and peers, the school environment, and social norms (Atlas & Pepler, 1998 as cited in Aleem, 2016). As children and adolescents spend most of their daily lives at school, bullying has always been investigated in school settings. Thus, another inevitable variable is that the positive or negative climate of schools affects the frequency of school bullying. In many studies, the level of bullying and victimization was found to be related to inappropriate teacher responses (Bauman & Del Rio, 2006). Research on bullying in Turkey has increased in recent years; however, available data are still limited to see the overall picture. Most research was carried out in large cities and with small sample groups. The unavailability of adequate data on this issue is one of the most important obstacles to producing legal, political and practical solutions. In this research, it was aimed to determine the factors affecting the bullying in secondary school students' home and school life in a multifaceted and comprehensive manner with qualitative and quantitative approaches.

Method. The study group of this research was determined according to sequential mixed method (quantitative-qualitative) sampling, one of the mixed method research designs. The study group was determined through a sequential mixed methods sampling, which is often adopted in mixed methods research designs. This type of sampling is the most common type of sampling in research where a mixed methods research design is employed (Teddlie & Yu, 2007). In sequential mixed methods sampling, the quantitative-phase sample is the determinant to select the sample in the later qualitative phase (Baki & Gökçek, 2012). Prior to the analysis of data, participants who can provide the best data for research results are selected. Thus, data collected in the first phase of research contribute to the collection of data in the next phase (Driscoll, Yeboah, Salib & Rupert, 2007). In mixed method sampling strategies, a probability sampling method is utilized to increase external validity and a purposive sampling method is utilized to increase transferability so that units or events required for the research can be determined (Baki & Gökçek, 2012). Accordingly, the study group consisted of fifth graders from nineteen middle schools located in the city center of Bursa and selected through a probability sampling method. The quantitative data were collected from students randomly selected among 5th-grade sections in these middle schools. The qualitative data were collected from students selected according to their self-report of being bullied or bullying others in their responses to the questionnaire items. This study surveyed a total of 1823 fifth graders attending 69 different sections in 19 middle schools. 799 (44%) of the students were girls and 1024 (56%) were boys. 105 students from 14 schools reported being bullied; 41 students from 11 schools reported perpetrating bullying. 103 of those who reported being bullied and 38 of those who reported perpetrating bullying were interviewed.

The Student Questionnaire on Children's Lifestyle and School Performance was designed to identify in-school and out-of-school activities that the surveyed students participate in, their views of themselves, and their relationship with friends based on their perspective and self-report. The questionnaire includes two main sections. The first section 'Activities I Participate in/Attend' consists of two sub-sections including 9 questions. The second sections 'My Friends' consists of 14 questions. The Student Questionnaire was designed as optical forms that were scanned using an optical mark reader to obtain the data. The Student Questionnaire includes such questions as '*How many hours a day on average do you spend in the following activities apart from school hours?*' to identify activities the students participate in outside the school.

The researchers prepared semi-structured student interview forms which were later reviewed by a faculty member conducting research in the relevant subject area and two school counselors and finalized according to their feedbacks. The interview form prepared for students exposed to bullying consists of eight questions to find out bullying behaviors and student reactions,

The quantitative data of the study were collected by the researchers within the course hours in April in the 2016-2017 academic year after necessary permissions were granted. The Student Questionnaire on Children's Lifestyle and School Performance designed as an optical form and packed in plastic sheets was delivered to each student in the classroom. The students completed and then returned the Student Questionnaire on Children's Lifestyle and School Performance in the classroom. The qualitative data were collected through face-to-face interviews school counselors held with students within counseling hours in May in the 2016-2017 academic year. Student interviews were conducted by school counselors as requested by the authority granting research permission and considering that students are more likely to give more intimate responses to school counselors. An interview lasted about 10 to 15 minutes. Student responses were written in the interview form by school counselors.

The questionnaires filled by students were first exported into Microsoft Excel software using an optical mark reader and then transferred into SPSS software. The frequency and percentage of quantitative data were calculated, while the qualitative data were analyzed using descriptive analysis and content analysis.

Findings. The results of the Chi-square test run to find out whether there is a correlation between students' gender and bullying status reveal a between correlation gender and bullying status. The rate of girls in the category of bystanders (92.9%) outweighs that of boys in the same category (86%), while the rate of boys outweighs that of girls in the category of bully. In other words, boys both bully and are bullied at a significantly higher rate compared to girls. The data show that the mean scores of all groups are very close to each other according to students' involvement in bullying. The mean scores range from 8.28 to 9.43. Boys who are both bullies and victims have the highest mean score (9.43), while girls who are not involved in bullying at all have the lowest mean score (8.58). Considering the mean scores of this section, girls exposed to bullying are those who spend the least time in playing computer/video games and watching television (8.31), while boys who are both bullies and victims are those who spend the most time playing computer/video games and watching television (6.62). This result indicates that the surveyed fifth graders play computer/video games and watch television on average 1-2 hours to 3-4 hours of their out-of-school time per day. Students' mean scores of this section were found to be close to each other in terms of their involvement in bullying. Bystander boys have the highest mean score (9.86), while girls who are both bullies and victims have the lowest mean score (8.45). Considering the mean scores of fourth section, there are differences in students' mean scores in terms of their involvement in bullying. High mean scores of bystander students indicate that they often feel good about friendship, they like themselves and their views the world and events, they

are happy, they rarely get anxious and cry, they rarely engage in physical fights, and they rarely have difficulty concentrating. On the other hand, both bully students and bully/victim students often do not like their own worldviews, victim students often feel sad, and bully/victim students often get anxious; victim and bully/victim girls often cry a lot.

Conclusion. The current study findings reveal that 7.6% of secondary school students were bullies, while 1.8% were victims and 1.5% were bully/victims. According to the Global Status Report on School Violence and Bullying (2017), an estimated 246 million children and young people are subjected to violence and bullying at school annually (UNESCO, 2017). On the other hand, in our culture with collectivist features, it is possible that students refrained from openly expressing that they were bullies or victims. In collectivist cultures, individuals consider how their behaviours will be evaluated by society as a whole (Kağıtçıbaşı, 2010). Therefore, a section of students may not have reflected their real situation since they believed that stating they were bullies would not be tolerated by others, or that revealing they were victims would awaken feelings of pity or derision. In conclusion, it may be said that behaviour of the bully or the victim does not happen by itself, and that it results from a combination of many factors. Future research on the subject should be aimed at revealing the cause-and-effect relationships among these factors. In this way, more effective prevention and intervention programmes will be developed.